

1-137*

816 (56)

PP 1-137
K 13/21. Historical notes on Swazi
and Zulu clans
F. Vilakazi
1948
K 13/21 137
3544
P 2-0-0

Ukuduka kwizwe ziduke
lane nezwe zakubo.
Kuyamangalisa ukhuzwa
ukhuthi wandala engazi
ukhuthi waphumaphi; kwe
nga nezwe zingazi u
khuthi zingaphi. Umanani
sa ukhuthi abantwana
ningi bathi bawu zulu ngo
ba bengazi ukhuthi ba
yizwe lili emhlabeni.

Umanani ngokhulu
ma ngabakwa Bulu laba
bangama Swazi. Kodwa
usizwa abanye bezizwe
ngokhuthi baguzule.
Kuthena ukuba zonke i
zizwe zizifunele izindawo a
ma Swazi awayithola
indawo yobuhamba ayula.
Loku kwengama Swazi
ukuba ekhulane kani
impela. Amanye agonda

2816

K13/21

2

Abonjeni amanye agonda
ngabo ndini. U Mnyamana
waye yinyanga sempu e
nkhulu inkpela yama swazi.
wayefana no Mlopha kwa
zulu awayeyinyanga ka
Tshaka. Kuthena uma e
sehlukana umnyamana
wasala ku ma swazi a
ya kuvelase bonjeni. Kodwa
iwagale walabdelu u
Mthiwane kuthena ku
mura wabuye wamushi
ya umthiwane weza ku
wona ama swazi alapha
abonjeni. Uthe uma ese
pila wayesefumanisa u
kuthi umphaphetha useyi
khosi sechukene namba
ngwane ayesebuswa u
Klamini. Usekhonza ku
yena umphaphetha. Use
mnikha umuzi umphaphetha

tho. Kuthena una umphe
 phetho eselwa no zulu. ngesi
 khathi kubusa u ligane
 wayekhona u myamane
 gele. Kuthena una impi
 iphume kwaba nyena &
 wabwa no mphephetho wa
 vuhela inhosi yakhle. Ku
 thiwa ubeki wenhosi u
 zithela isisila. Umphephetho
 wona ngokumamukela u
 myamane. Wayenesifunda
 esikhulu u myamane, u
 mpi wakhle waye wakhle
 ophongolo. Uyaba kwasiza
 impi ahwafulu ukubisi
 lala lapa bama vilakazi.
 Okwenza u myamane
 abulali umphephetho wa
 ye zondolele ukuthi u
 mphephetho wala umsta-
 nahle fufhi wamukhi
 pha ukuba abeyinlelu

haku kuthiwa kwamngw
 lisa uMnyamane. Tedwa
 akasizanga kutho ngoba na
 ye gabanye yamubulala
 impi yehwa zulu. Kuthi
 woma sekusala kwasala
 indodana yakhe emane. Na
 yo yayikiswa ngokuthi u
 Mnyamane. Kuthena a
 kuthi base Phongola base
 bezibiza ngokuthi bona ba
 ngal ma swazi ka Namini.
 Base bayazimela batha
 tha yona indodana ka
 Mnyamane beyenza inhosi
 yabo. UMnyamane waye
 nodumo. Abantwana abaningi
 baba mphephetho bathalwa
 uyena uMnyamane. Kuthi
 woma uMnyamane indodana
 ka mphephetho isi
 busa kwafumaniswa u
 kuthi yayinesaba umnyama

mana. Yikhona futhi a
 kwenza indlamhlaba uku
 ba amukhe kwelaso bo
 njeni emzini kayise. Kuthi
 Shungapheli Jiminyaba
 emdingi kwavela kumba
 ngo amkhulu, kumadodana
 ka myamana. Kuthena
 u zibebu jike naye indodana
 ka myamana, yabanga
 nonfawabo amane. Yena
 uzibebu wayemkhulu Shu
 Komnyamano. Ngesikhathi
 abantu bephela uMyamano
 ukuba abeyinkosi kubo u
 zibebu wabesempini ya
 ma Nibakazi no zulu. Yena
 waye kwela yona inkosi
 u mphephetho. Kuthena no
 ma esefika abantu abo
 mivuna ngoba ukusiza
 ama Phephetho. Kwaso ku
 vela impi kuwona u

6 816

K13/21

6

madodana ^{ka} myamana. u
semusiza ndlamhlaba
ukuba ezwe khuthi use
zenza ikhosi. Kulempine
shulwa ndlamhlaba na
ye uzibebu. Uzibebu use
shamba waye u ndlamhla
ba benyusa u bombo. Loku
kuba shwehlukana hamu
zi ka myamana. Kutho
esele lapla uy myamana
wase ubulaba abantu
bakhhe. Kuthiwa waye
volaka kakhulu hamu
hlasele emuzini wakhe
elele hamubulala. wa
gwaywa incehu yakhe. Ku
thetha ukuba alale yase
iyamuzuma elele gamu
bulaba. Kuthena nomu
abantu bethuka wayese
file u myamana kwa
ba shwehlukana kuba

7 816

K13/21

7

ntj baso Phongolo. Abanye
balandela eyena umlamla
ba no zibebu. Kodwa ining
laphuma la landela In
mathwane futhi. Kodwa
abamange besafinyelela
kuyena. Suthena bangca
ubela umjinyathi base be
nisa khona umuzi wabo.
Suthena ngombango wabe
nhosi yase kwazini n
ndwandwe no kudonga. n
ndwandwe yena waye ngu
mfowabo ka mswazi.
Ngingoba waye mncane n
kudonga bayengakwazi
ukuphisa. Umfowabo ka
kudonga eyena wayefanele
ukuba yinkosi umbilini
wa sakana yoyise wase
nyemba kubelakubo. Ku
thena nona esebuyela
ekhaya akwabe kusa

mhungela. Kuthena u
 ma tsekhulile uhdonga
 akathanda ukuphuma
 esikhundleni sobukhosi.
 Kuthena ngeliye ilanga
 uphawadwa wase nyama
 bulala uhdonga. Kuthi
 kunjalo base kumbulala
 naye. Kwase kwela u
 ubango emkhulu swatha
 tha jinyaha uliva u
 ngwane syedwa. Ungwa
 ke wehlekana ka kili
 kuthana ngalombango
 akwabe kubalunga kwa
 ngwane. Kuthena ngom
 bango ka Nyamayeyi
 bebuka abanye kvelase
 swazini kuthena uma
 sekelapha eminyathi base
 behlangana kalabo aba
 ka Nyamana abemuka
 o Phergolo.

kuzalo yama pefe iyoa
 leha phahona kuleli la
 se lamuhanser. Namhla
 njena yibona banti aba
 phambili kwabakwa ndlela
 kuthena nyingoba umyama-
 yenja waye ngerabanti
 abaningi wase utatha
 u mora gele wamena
 iricchu yakhe. Kuthiwa
 wathi yena u mora ngo
 humubona umyama yenja
 wase nyakhoza kubona
 nohubona ukuthi abase
 nabo abanti. Kwathi i
 zinhomo ayenazo wazi
 thatha wayokhona nga
 zo kuyena u myama yenja
 wathatha nenbosazane
 yakhe enkulu wayigani
 sela yena umyama yenja
 kuthena una umyama
 yenja esya ondivwaha

mba esenesizwe. Ayena
 wafuhula isizwe sakwa
 ndlela ayena uMona. Nona
 sebeya bndini wase kuwu
 yenta induna enkulu ka
 Myama-yenja. Namhlanje
 na mofumanisa ukh
 thi abakwa sele bagwe
 le kwelase Namhlanje. Phe
 la laba bakwa sele balse
 ngezweni nalaba bakwa
 Mtakazi; kuthiwa yibo
 na abakulala u mahlala
 sela bekhangele nezinye
 ijinduna zabwa ndlela.
 Kwenzeka ukuthi uma
 kuyahlasela esifihle
 kwabakwa ndlela, aban
 utu ngokwazi ukuthi u
 mahlalala izalo ka mpe
 phethe bafana ukh
 kutha umoya esikh
 ndleni sobuduna kwa

816

K13/21

11

hwa ndlela. Nayo inkosi
w mmanajenja yathanda
umahlasele.

Kuthena ngeliye ila
nga u mahlasele ehamla
ho mweywe indodana yakhe
enkulu eyelama inkosana
yakhe ku Beule wase e
Shlangana nempu, enkulu
ka Moya iyakubulala ye
na umahlasele. Useyiswa
umahlasele engakabidweli
usodi. Inkosi yayakhe eCikweni
Dyana wabamba umahlasele
shuthi impi umalala nga
phambili u ngayane zube
naye u ngayane waye yindu
na yakwa ndlela. Usemu
thatha umahlasele emuthu
kusa emahlathini ase
mpushini. Yamufuna, yamu
funa impi ayise yamu
thola. Inkosi usemukhi

pha esikhundleni sobu
 khosi ngisho esikhundleni
 sobudana bakwa ndlela.
 kuthena uma esemkhaphi
 le wayesemisa indodana
 yakho u madlangane gele. Ku
 thena kuyalo yadumelana
 eyama gele nasra Vilakazi.
 kwathi kusa umahlasela
 wayesiyi phakile. Lezindu
 na zaficishe ukwabilelana.
 umahlasela wayesephumi u
 myamane indodane yakhe
 ukhona yayphansi koo ndi
 yona edleleni eya endosini.
 Impi yadumelana enkla nasu
 manamnyama eduze nase
 ndanyane. Kuthena ngoku
 dumelana kwayo yehlelwa
 eyama myamane naye u
 khona wafela lapho kwelase
 ndanyane. Inhosi yamesaba
 umahlasela ayambuthanda

Macamanga puthi una
 elapha usenuthola ihlane
 manjira. Kwathi abanti
 abayingi babemuthanda
 w ranga. Naye puthiwa
 yelighawe ekwazi ukulwa.
 Kuthena ukuba babange
 wase naye udlumela kakhe
 naye w phakade wadumela
 egathe kwathi umndeni
 wamacumu wehlukana ka
 bili.

Kuthiwa wayiphaka eku
 seni laze layoshona w
 phakade engasa bukeki es
 yiswane kanti yena wa
 yemuhle. Kwathiwa wama
 laze layoshona ilanga, wa
 wnyama. Kuthena una
 selishona waykhamba nga
 zindlela egaphumangayo. Ku
 thiswa wayengakwazi ukul
 dla.

110 816

K13/21

110

Amabutho kuthiwa kwa
banmyama iganga. Kuthi
wa umfo wakwa Dumakude
u Nonclabula wga nefu la
bantw. Kuthiwa yena wafinye
lela liyoshona senzini wenko
si kohlulu. Yathi uma
inkone inkosi yagala ukw
vuleka ukukhuluma kanta
yayithule kufuga umusi e
ntlonjeni. Kuthena nona a
mabutho ewoleka ayajabu
la inkosi kwayisa ukuthi
yayinovale lako lakhe uNonclabula.
Phela naye ukhanga
waye mubindela uNonclabula
ukuthi angahle abengakuye.
UNonclabula lona wayenodumo
ngoba wavela nezwe esikhulu
lu kwazulu. Abanye awela
nako abakwa zulu. Isizwe
esikhulu awela naso. Ama
cunu engahafih wayeyinkosi

Abathandanga ukulwa uma
 kufika amacamu kuleli lase
mpofana. Ukuba bafuna u
 kulwa ngabe kwaba yimpi
 enkulu kimpela. Kuthena u
 ma aphe konkhulu wase
 uyanubiza u Phakade. Kwa-
 kuba uyena asizana naye
 ngoba siindawo waye seyazi
 kahle u Nonobala. Naye
 u hanga kuthiwa waye na
 bantu. Iningi lamacamu la
 ya ngakunge njengoba ngishi
 lo kukhuthi wayeyigqawe
uhanga. Kuthena ayikhiphi
 lishona yaye yalaba phezu
 ku eMantjane. Kuthena eka
 hanga yaba sophathe. Kutha
 na kusta yase iyabonana
 yase ihlangabezana yazi
 iwela impofana yadumela
 na e Shekane. yadumelana
 seliyoshona futhi kwazisa

ikuthi izuty labanezinbungu
 yephuzo ukhulona lempi. Kuthi
 na una idumelana kwazisa
 ukuthi ekalanga inamandla
 kwathi lena ka Phakade
 ayadumela kanye, kanye
 kwathi nipi thamba many
 naye kanye no Nondabuli
 yadumela muva yona. Ku
 thena una ilwa u Phakade
 waye ekwa Nyosinye lapho
 kukhona isholo sakwa
 Duma kude manjeza. Yase
 iyabaleka lena ka Phaka
 de yaze yawela imfofana.
 Ayabe idaxoshana kahlu
 lu ngoba ilanga lase lishoni
 le manjeza. Kuthi ngabo
 lobo bamsuku yahlalazana
 eka Phakade yadumelana
 ngaye unyezi yehlulwa
 eka langa yafugula ye
 muba naye, yaze yawela

iMpofana ephila lapho se
 kuthona amajini ama
 Orange inanjina kwelase
 mublen. Kuthi kusa ya
 yishisa inizi neyinkomo
 keincane ababezifihlile kho
 ka empofana gase iyaziella
 yabuya nayo. Ukanga ye
 na kuthendugshuboka loku
 wase uyabaleka waye ku
 ba thelbu. Kuthina ukh
 ba afinyelele khona yase
 uyamfihla inhosi yaba
 thelbu. Kungakho namha
 njena umuntu ufuna
 bisa anyanye ama cum
 ngase ka thejini. Nampa
 abanye uma umuntu
 ee, kwelase unambithi
 abase macumwini ybona
 inzalo ka langa ucum.
 Abanye base khona ema
 cumini abathi ukubale

ka kuka / kanga base be
 phindela / kuyena u Phakade
 namhlangisa umuntu ufu
 manisa ukuthi amacumu
 ayacwasana kani ngi impela
 kusukela khona lapho. Ku
 khona yena umcumi kanga
 nomcumi ndabenzitha. Noko
 namhlangisa abasawzi seyi
 ho njcha ukubandlululana
 ngobhono. Kababe umcumi
 kanga abasawzi ukubandlululana
 thola ukubandlululana
 lo ka Phakade yibingqi futhi
 abukhona bakuba ndabenzitha.
 kodwa bona abathathu
 ni. Kuthena ukuba yehlu
 lwe eyama kanga wase u
 ya kungisa u Phakade waba
 susa abakubo eikhundleni
 zobuduma. Wayesekheka
 abanye abantu bezinye
 izibongo.

Kuthena uma kukhule
amadodana fakhe wase n
yawukhethwa umbango wa
macum. Wathathu ama
dodana akhe wawenza izi
nduna. Kuthena noni e
bursa usilwane eyinkosi
wabanjelwa abafakwa kwe
zinye izindawo. Kwathi n
Phakade uNondabula a
madodana akhe awabe asa
miswa ukuba ziyinduna
zinye yena wayeyayo.
Kodwa kubambe kubo ba
bunjelane esikhundleni labo
labo bakwa Nondabula so
kuduna. Kwathi uNondo
enye indodana ka Phakade
yabusa ngaphesheya. Kwa
khi enye uNondabula yabusa
ophakade. Enye unyabumane
wabusa uNondabula. Kuthi
unwase file uNondabula

kahle akhavela misindo
 nomu u sibane waye nomindo
 yena nyena ehlukahluka ukh
 lwa mipela kahulu. Kutha
 una abelungu sebenjindisa
 kwakayikhona umisindo usu
 vela ku macumu. Kutha
 kunjalo kwase kuhlithwa
 bonho abase macumwini e
 zikhundleni zobulumakwas
 kubekwa abanye bezinye
 izibongo ngingoba namhlanje
 ka khunjalo.

kwathi u nonjabula yena
 wamunika indawo yangapha
 siele kwase mpofana. Waye
 nesifunda esikhulu mipela
 yena kunabanye kwelase
 macumwini. Kwathi nendawo
 ephethwe ngobhane yaku
 swa nyena u nonjabula.
 kuthenda ukuba abone u
 musbenzi wakhe omuhle u

Phakade wathi akimqashiso
 ukuthi u nonjabula akuthi
 we u ~~mmemi~~ ngoba wami
 wa impi enkulu yona ya
 sia u Phakade ukutha ehu
 le u Langa. Okwanya u
 nonjabula abeno duma wa
 yehwazi, ukuthonywa inkosi
 Ine. Koku wakhupinda kwa
 zulu ngoba nakhona kwazulu
 uyenda wayeyinceke yenhosi
 ehwazi, ukuyi basoba inkosi
 nayekhe u Phakade, wakwa
 zi ukuthonywa kahle. Ku
 thena nuna efika wase u
 mmima ijinkomo umhlambi
 woyithale. Kuthena nona
 kanzalo wase uthathu ama
 dodana akhe wathi awa
 yonkhonzela komkhulu
 wabuyisilomo. Enye indoda
 na ukhonzela uyenda
 u Luthango Bumakude

Ukhuthango lona usikhona
 uyena swayempitshena kunda
 ka hodwa usephelile akasa
 kwazi ukubamba. Umasisho
 wazulwa kwazulu yena ku
 thena nna sekwela bez a
 lapha impofana wayesemkhu
 in. Yenake wakhe umuzi
 wakhe kwa nyosinge,
 u Phakade wathi ukubona
 abelungu wathanda ukuba
 dumele hodwa wakhuzwa u
 mmuni kumakude ukhuthi
 uzifaka iphela endlebeni
 ngoba angeke abagade a
 belungu. Wase uyanwila
 ndisa ngombuso wakhe
 zulu ukhuthi nawo wazili
 mara ngokubwa nabambho
 phe. Wathi akhiva nala
 ba. Kuthena nna bamu
 cele indawo yokwakha wa
 se ukwenika phakhe impofana

wathi, ngotso badla ijinhla
 nji kuhle bakhe khona
 empeleni empofana. Nebala
 abelungu bale bayakha
 phuyukomfula. Ubelungu
 awapha kugala kutshwa
 uyena u letto lona ose
indun precitelo. Amadoda
 na akhe abulo lonke nga
 pheshya hwe (Moi river) nga
 rebekane lapho kwakubwa
 sa khona u nondabuli. u
 kuye balithathe kangaka
 uwe abelungu kutshwa nguye
 na u silwane awababwela.
 kanti uyisi wakabeka phuy
 komfula kuphela. yonke u
 khade wakayisa abelungu
 waze wabekhe sila empeleni
 yase sandwana lapho i
 indodana yakhe yafela kha
 na yabubawa ngulu. kuba
 kungu sabangayo yokugala.

816
(179)

ama-lladla ka madango.

Esinye isigwe ¹³ engifuna ²¹ ¹²⁰
 uhuhululwa ngaso yiso
 esa ma-lladla nako lesigwe
 umuntu usibona sisandi
 le kulo leli nase silungu
 iyi sebandile impela.
 lesisigwe inzalo ka madango.
 yunaha umadanga yalwa
 n Ngqungqushu ikhosi yom
 dabo yama mpondo. Lesi
 sigwe nase sehlukane kwezi
 nye isigwe ezinyama n
 zimuka phakathi ngeve
 kuthena uma sehlukane
 nezinye sazisa ngesinye
 isibongo. Kuthena ukuba
 lesigwe sehlukane nezinye
 isigwe sase siyanda impela
 ka kakhulu sona. Kutha
 ke enye indodana ka
 Ngqungqushu n Sabu. Kutha
 ukuba akhule lamadoda
 na ase ayehlukana.

12816

K13/21

121

Kuthena uMadango waha
mba, nabo ntu bakhe. Sona
ngokwenela isiwe sama
abo paphe bakhe khona
Kuthena uMadango nku
ba ebhukhuni kumfowabo na
se, uthola isiwe isikhulu.
uthena engakabusi abo
ntu bakhe banabulala
kase bekhala bengwayo
nibosi iminyaka emininzi
kwenza lokho yingoba
indodana wayengwayo
wayala amantombazane
adwa. Abantu abavuma
ukubuswa intombazane
banhlalala njena ngoku
thula. Kuthena ngoku
zama zama kweywe kwa
se kweba, unye yama
doda, ayahlalaphile ya
thi kulle, sibe nenkosi
nathi ubuze isikwazi

12816

K13/21

122

uhulwa ~~nginwe~~ ijiwe.
kebala anadoda akubo
na uuthi gufanle w
kuba babenayo ukosi a
banye njalo babakubona.
kumbi eyakhapha lokw w
siadla. kuthena abo
banye nabenkosi abav
wa uuthi kungatha
thwa muntw njeha emi
we inkosi bathi shingco
no abuthathwe muntwa
na wempe yendodakazi
ka mndango abuse ngoba
ngalwa yindodakazi ye
nkosi, kavase kubakhona
umhango kodwa waphela
emhonyeni abwahwa. ku
thenda uma esebusa w
siadla wase njala abo
ntwana w uphinde beno
mbatha namanye ama
dodana.

123 816

K13/21

123

Kuthena ukuba afe u
yise u Gladla lamabodai
na amabili ayesebunga
ubukhosi bukayise kwi
naye bekungamfanekela wa
bungena ngamawu wase u
yakhuthala. uNkomo uye
na wayenkosana kuyise
umbatha useyama kancisa
manjina. Kuthena kuble
zibe wase nyamuzuma
unifowabo uNkomo. wa
nubandakanya wamaqhulu. u
sethatha abantwana nemi
ka nabo kwenkeli waye wa
kha kwelase ukhaya kwe
umuzi wakhe omkhulu
impela wanda umuzi wa
khe lapho. Kuthena no
ma esifa wase ukhaya
indodana yakhe ukhaya
ka ikhaya u Gladla. ko
dwa ubukhosi kayo abu

124 816

K13/21

124

cumamanga ngoba w
tshaka jikhosi. yama zulu
yayisizi khupha izizwe ezi
ubingq. kuthena ngelinye
ilanga wamubiza w tshaka
wale nyabalaka w khudla
waya eswayini. kuthiwa
abantu abaningi bambala
phuka wahamba nabantu
abayngcosana. kwase
kuthi abantu abamula
ndelayo bazi biza ngokuthi
bangama khudla. Nana
mthanzima nyasifumana
izizwe kodwa kuyngcosat
kuthiwa abantu ba
kwa khudla. kusobala
ingako ka khudla ayi
wumanga ukwandat. ku
thema laba abesala ba
zibiza ngokuthi bangama
ma mbalwa bona. Bonke
laba ingabo ka khudla.

Abanye banyalo kanti adina
 ubafunaniisa kubo labo
 bakwa ndlela/ama siwazi
 ka nyamanyama. kabo ke yi
 bona insulo ka Shudla.
 nakwa basalayo kuthiwa
 ama mbathu Shubana ka
 bili abanye bazibiza nga
 yo indodana u Shudla a
 banye ngo mbatha nyiso.
 Nempela u Shaka waba
 nika indawo base bayakha
 wandu umuzi wabo. Ku
 thena u kuba u Shaka
 afe base beza muba ku
 lili base mbayakhe. Kwa
 muba inzalo ka mpupha
 yona endze indodana ka
 mbathu kuthena yona
 una ifinyelele Shudeni
 yase yabha umuzi wayo
 nembela wase nyanda
 lomuzi wayo.

Kuthena ngoba babekhe
 lene namandimu - kwelase
 Ithuleni naba Ithemba ka
 buyi bayocela inkomo imo
 cumini. Kuthena ngoku
 baleka kuba mpupha
 abantú babhe base be
 mubulala ngoba wayefu
 na ukuba bagubekhe
 phambili kanti abantú
 sekeliniwe ukuya phambi
 li bambulala ebuseku.
 Anna Gladla ayevamile
 ukubulala amakhosi
 awo. Kuthena ngokufa
 kuba mpupha babhe be
 sayibeka inkosi. ngale
 ukathi base bezi Qudeni.
 Kuthena noma amadoda
 ehlangene efuna ukumisa
 inkosi kungabi bikho o
 vumayo ngokwazi ukuthi
 bayabuye bambulale.

127 8/6

13/21 127

Umphepha kumbasela
kumbasela wonke umuzi
wakhe akwasala namu
nye, ngoba kqabwa ukuthi
kondasela ngokukhupha
futhi athi abahambi. Le
si isizwe esangayifuni
inkosi pakathi kwaso. Ne
zinduna zakhephela ngen
hlanhla. Kwathi ngeli
nye ilanga bethi bayo
kubetha yona inkosi kwa
se kugamuka igwaba
ba kakhuluma esihla
hleni lathi. Lathi suka
ni wonke niye ekhaya.
Kwase kuba ukuphela
kombangano wangelilo
langa. Kuthiwa isizwe
esacithanda ukucela, inga
ma kakhulu sasungafu.
ni ukuthiwa izimp. Ina
inkosi kakhuluma looko ya

ijo ulawa. Anyama yayi
 ngadliwa kuhlida yafosi
 wa puthi iphelele. Kuthi
 kahlala uningwa emininga
 ngawo bengelayo inkosi
 kwelase Shudeni. Kuthena
 ngazimpi zika dungana in
 wabono zabo zaphela zitha
 thwa uzulu. Kwaba w
 kubaleka kwabo kuleli
 lase Shudeni. Kalingase
 kho izwe abangabaleke
 la kulona ngendaba yo
 kunyakaza kwezizwe. Na
 macumy kuthiwa abahlu
 pha kakhulu ngesikhathi
 w macungwane ebaleka
 wemuka nezinkomo zawo
 eqingqi impela kanti fu
 thi nabanye bawo a
 ma Aladda bahamba
 nawo ana cum ngesikha
 thi kubusa umacungwane.

Isizwe isingenayo inkosi
 asinakulungwa nabo kwa
 ba ubusabalala ngoba
 umhlambi kwayalile a
 wumakulungwa. namhlanje
 na umhlambi ubathela ngu
 banye ngezindawo ngezi
 ndawo.

Inkosi yamaCuma yake
 yathola igbawo lizalwa n
 zombothi libinde impela
 lidlakakulu. kutshi una
 kuyiwa empini libalisen
 caka phansi. kwathi n
 kuba abone ukuthi liza
 lwa wasethi kuthle liphi
 wo ukutha yivo wonke n
 umntu. kalilla inyama
 eyosive futhi ephakiso. kw
 athi naye umacingwane
 wathi kuthle balhe banu
 phebele inyama akayizwe
 ukuthi injani banayela

kusukela kapho wayi tha
 uda ninyama iphekwe. kuthi
 wa ngempi abesuthu nama
 cumu ayigoda yambuyisa
 umacingwane ondirbi wa
 lwa wabulala naca n
 umzondive ka zombathi ka
 pho abesuthu baze banu
 shiya. Okwenza ama
 Sladla abenolunda ukh
 pheka ninyama ummandi
 namhlangisa ama Sladla
 ayizilomo ayizikhulu ke
 keli lase Macumini. Isi
 funda saba singaphezulu
 kwakwa nyosinge phansi
 kwentanyane, induna ebi
 baphethe kuthiwa n
 ngamile. Kesisifunda
 sase Simunni sanikwa
 yena n umzondive enikwa
 ku Phakade. Nyena awadisa
 ama Sladla khwelase macumini

Njengoba ngishilo ukuthi
 unda Uladla isizwe sika
 madanga wathi ngo kwelwa
 kana no Nguni yena wagu
 dla Ulwandle waze wami
 sa khona kwelase Mbo nje
 ngoba bono bayivona U
Wambe. yena Ungqungqusho
 inkosi yama mpondo. Indo
 dangi yakhe U Faku wa
 gubeka waze wakhala kule
U laso ma mpondweni. Uye
 na-cwaba nesizwe esithu
 lu U esinodumo futhi. yena
 u Madanga wasala e
 e Uweka phansi ko konte
Uwe lana Uladla:
 unina unni U phuzulu U
khala ngase U Banganono
 ulibuka U khale U loke U
lana Uladla U lapho U
inkosi
yawo U Madanga U
Ukhona.

816

K13/21

132

Kanti bombo ngase nyakatha
luludiana, lule luhangama
duollana, aphelela zansi
hwela kwa mtethwa. Kuthi
edryane lapho nasi isika
mhibantuba sakwa mwa
nazi enzansi kwase nollette
ni. lapho ke u mhuze
usungamula ubombo
ingathi ubeka umpuma
langa, kwa tembe hwela
ma thonga, kanti ubuye
ujike ngale ubange ngase
dingizimbo ungene kluwbeni.
hela givo lanya kladla la
pho iingqi lawo lasala
khona khodwa sebeziki
za ngqinyo izibongo senga
thi lalibona kandawo
nye kanti abandawonye
lwanama yezwe zonke ke
kluwanal kanjena bese
zigaphikana.

Ama Madla nanamhlani
 na kutiwa bayayazi iipe
 la imithi ngob kaphuma
 u Khwebeni eduzane nama
 Thonga. nabo ama Thonga
 ayawazi unumthi nanamh
 lanjenti. ama unumthi e
 funa ukhethwasa izulu
 nyabubona abakwa Madla
 ayolifunda kubona. naye
 angkanyile wase macunwi
 ni nyolazi izulu nyena
 unumthi abwasiza amawu
 un unasekubethel-wa
 emakhaya. kutiwa futhi
 ama Madla angamagagu
 unakucelwa. nabo lana a
 semacunwini ayivona a
 magagu unakusinwa, abo
 behlile kuma cum nabo
 bagatha njengozulu. kanc
 zipuka yibanye nabo futhi
 zamadla.

816¹³⁴

K13/21

134

Umbango wamadodana
ka mzondivo Emacumini.
Kuthena ukuba afe u
Phakade naye umyondivo.
Umyondivo uyena awaye
shambe namtivana u
Isabangaye ngempi yase Sa
ndlwa. Kuthena umaba
ntshero umtivana uku
thi impi angangabo ma
njena kuthiwa waphike
ela wafela khona. Naye
u mzondivo wafela khona
kuyona eyompi belekele
la abelungu. Kuthena u
machubisa utilwane wa
vela umbango wamadoda
na ka mzondivo. Kama
dodana kwakunou monda
no ngempile. Umonda wa
buya empini yase Sandlwa
na manjona kwangathi u
yise wabushiya kuyena

816¹³⁵

K13/21

135

ukhwasana. ayena kwa
 kuyinbosiana ayena u
 ugcanyile kodwa waye
 vama ukungaphili. Nama
 dodwa awamthandanga u
 ugcanyile. kwase khwela
 ukubalga. kuthena umu
 isuke impi wase uyabale
 ka ugcanyile waya eku
 bonina ngaphesheya kwe
 impofana. kuthwa wathi
 umu apinyelele kuwonda
 bula kodwa yena ugcanyi-
 le wayengathandi. kuthwa
 wase ufamthlonisa u
 mkhulu wakhe ozala u
 nina. kuthena ukuba a
 kuywe lokho uwonda wa
 se uyayekhupha njalo eya
 khe impi yama Madla.
 kwathi abakwaMankulu
 nabo babela umntwana
 wentomfane. Yalwa emini

816¹³⁶

K13/21

136

Impi. Kuthena imveliso
ilanga yase yabulene. u
Monda wafika kulimpi
eyilwa. Kuthiwa banhla
ba ngomkhonto^{wa} babathika
nawo waye wangena shi
hini. Kuthena uma ango
u kanti uyimulandla
umfawabo bayena kuthiwa
wafike wamuhumula u
mkhonto. wayesemka nayo
imusa kuyise mkhulu sha
nye noyise awafike wame
lapha kodwa akabe sa
sibalutho. wahlala izinsu
ku imntathu impi esalwa
yehlulana kodwa kwafu
manseka ukuthi eyama
sumakude izanayo. Kuthi
uma kuywahale ukuthi
usefike umonda yase ija
phela impi. kwathi anla
hladla azimsele ukhumbu

816²⁷

K13/21

137*

lala ungcanyile kwase ku
 suha yosta inkosi isizomi
 sa u ngcanyile ukuthi
 abuse kuma Dladla. Kodu
 a yase iyamususa phaka
 thi koyise inkulu yamuni
 sakhe kuma Duna kude u
 kuba ababuse elapho. neba
 la kwenzeka loho. Kuthena
 kungalindelwe ayishisa i
 nizi yama Duna kude
 ama Dladla wasida naye
 ngoba wayengekho ekhaya
 elapho kubasuka impi
 enkulu impela eyazama
 sa amacunu. kwase kuthi
 inkosi yawehluka nisa
 ama Dladla kwathu iringi
 lawo yalisa ophapho lapho
 nandahlanyisa ekhona kwa
 se kubekwa yena unyawa
 bo ka monda u Phumula
 waphatha kahle impela.
 end - 816

kahlé. Kuthenga laba ba
 kwa gele baphelwa ubu
 duna Inyosi yabarosha ye
 uzela ukhulala kahlé no
 mahlasela. Umahlasela wa
 fuma ukhulasela yona i
 nkosi wase ekhuzuba abamhlo
 phe ukuthi abgakwenzi lo
 ku. wabalala umahlasela. So
 uke lesi sikhathi abakwa gele
 bekhungabantu njena. Seku
 manina lapho sebekuye ba
 sibhola isikhundla sobuduna
 kwa ndlela. Kwathi ukuba
 umahlasela ibehlule base be
 khonza kwabamhlophe. Ku
 thena nomama umahlasela e
 sethenga umhlaba ababe
 besahlangana naye. nanamh.
 langina nizalo Ika mona i
 khonze eshwingini kwabamhlo
 phe ku. Bebeneni empepheni
 lapho bekhona.

Yibona ababulala umahlasele
 Sobanga izithundla. 1

Wibetu yena wahamba
 no ndayabulala. kodwa ku
 thena kuhleziwe nyena naye
 wase nyemuka kwelaso bonje
 ni

Njingoba phakathi kwezizwe
 laba nsundu izizwe zazula
 naye wemuka u gele zibebu
 nomuzi wakhe waya kwela
 ma Shonga. Kuthena u
 ma esekulo wase uzibi
 za ngokuthi uyithonga yena
 ukhululo walaba nyena u
 gele. Ugele lona ungumfo
 wabo ka ngwane ngokob. kod
 wa yena wayengeyona inhosa
 na zemuzi hayise kuthena
 ukuba umathwane emuke na
 ye waduka kahulu nezi
 zwe. Noko wabuye wawu
 thola umkhondo wabakhubo

Kuthena | ukuba afunyelele
 ema thongeni u zibebu wasu
 nyakhonja kulaba bakwa
 tembe. Phela ama tembe
 aqgisizwe esikhulu impela.
 abanye bathi lesizwe sama
 tembe saqamuka enhlane
 zwe. bathi ukhupha sakha
 eskhomathi ngo 1650. Namhla
 njena ufundarisa nakuwona
 sama thonga isizwe sakwa
 gele sikhosha. Inzalo hazi
 lebu yanda kakhulu kwe
 lama thonga. Kuthena uma
 abantwana benkosi bakaba
 ne kube nombango kwaba
 nyena u zibebu, Kodwa senga
 thi waye sefile uzibebu ngale
 ubathi sekuyindodana ya
 khe u khumane eyizona ya
 siza umntwana uMoziyigili
 ukuba aphumelele ebusho
 sini nombango wabo nomfo

wabo u mahasanyane. Kuthu
 na ~~hanya~~ u noziyingili uyena
 nkosana ~~kuqin~~ kwathi suri
 se awelamaha noyise wawu
 zonda u noziyingili wathanda
 u mahasanyane. Okwenza
 lohu unina ka mahasanya
 ne wawuna ukungenwa ku
khathwana kwathi unina
 ka noziyingili waba ukunge
 nwa yena. Kuthena no khath-
shwana wase nyanzonda wa
 mukhipha eskhundleni so
 bukosi. Kuthena ukuma
 ne jeli wasiza yena unntwa
 na wenkosi u noziyingili.
 Kuthena uma impi lidume
 lane yalwa naye u noziyingi
 li wadilwa. Kubathu u ukuma
 ne ukuba akone ukuthi i
 mpi yintu wase umangaku
 unntwana. Kuthena unntwa
 na wadumelana no ghawu

u llalanti. Lithena ukhuni
 dumele wase uvela odonge
 ni. Nanga u Humane esem
 vikhela selithi lyamugeda
umntwana. Uelidumele
elisa emuva. usevuka u
mntwana kwaba ukubaleka
 kway Humane no Nozuyingile
nebala wasinda lamnyaka
 igawe liqwayo abantu. Ithe
 na ngokubona ukuthi u
mntwana usebalekile yaseya
 baleka eka Nozuyingile. Wase
 uyabuthatha ibukhosi
 u makhanyane. Wase
 uyahamba uNozuyingile be
 no Humane bayo kwa zulu
 bacela uncedo inkosi Yama
zulu u Mpande. Inkosi Yama
zulu kuthiwa yambambele
 la ngoba amabutho ayo a
 yengekho ehaya. Kuthena
 ngokufika kwayo nipi wase

nyayiphaka nebala u mpande
 gaya kwelama Thonga. Ku
 thina nina ifinyelele ka
 pho yalwa impela kahulu
 kutheba ekuqineni wase
 nyehluwa u makhasanya
 ne. Wase nyambulala
 u noziyigili. Yehuleka u
 kuthulala impi. Kuthwa
 waze a watholwa nye u
 kumane eseshe temahla
 thini u makhasanya. Wase
 nyambamba lumsa ku
 yena u noziyigili wase u
 nyambulala. Noziye wamu
 bulala naye. Wase utholwa
 duma elkhulu u kumane
 kuyona inkosi yama jembe
 wase e bayincane enkulu
 yinkosi. Kuthena noma
 isifa yashiya yena ukuba
 abe yincane yokusiza u
 mntakhe bangamba

ngisi rikhidla. Kuthena
 ngoba idodana ka noziyinqi
 le yayisencane kwase Kuba
 nba yina ka Nwanase.
 Yenake waye siwa nyena
 ka Humane gele incku e
 nkulu ka noziyinqi. Kwaba
 bukhungu kahulu ku ma
 Lembe una umbuso wabo
 ubanjwa umuntu wokufi
 ka Shelania Shonga.

Kwathi una Tsebusa
 w noziyinqi wase nyama
 fura ka Alalambi. Kuthena
 una akhwe loku wlla
 lambi wase nyakumbu
 la ukuthi bacishe wa
 mukulala u noziyinqi naye
 usefuna ukubulala
 wase nyama kuleli
 lakubo. Kuthena una
 afike kwelase swazini wase
 nyafa wabulawa umchhla

20816

K13/21

20

ne. Nomzi wabhe kuthiwa
waphela akwasala muntiv.
Uthema ukuywa loku w
noziyigili wase nyayoxa
iddaba ukuthi ubeyambula
lu ngoba naye waphose wam
bulala.

Ungwanaza indodana
ka noziyigili yamazisa
w akhona nezalo yabhe.
yehlukana kanyalo uzalo
ka mnyamana ka gele.
Namhlanjina umuntiv. use
ngamaqala ngoba labanti
shafani kanti kwenza ama
zwe bona bazalwa umnya-
mana ka gele. Uye akasiphe
mbanga kakhulu lesisizwe
nyepa umnyamana owa
senya sanda kwaba yisi
zwe esikhulu. Laba ba
ngama Swazi akuzalwa
nomna sebadika nezwe njina.

21016

K13/21

21

Anna Zulu

uzulu lona akhulene
nama swazi na maxozo,
na betha.

kezwe zizwa umuntu
ubhaye kuyawo ukuthi
zaganuka ndawonye. kutho
ngokuxabana kwazo zehlu
kana. kodwa akuyakali
ukuthi ebukana kanyani
ama swazi nama zulu.

kodwa kuyawo ukuthi
ungwane naye uzulu baya
zalani. nona namhlanje
na sebhathana ijera no
ho akusho kutho! Ama
swazi nozulu kweluhana
kugala izizwe zonke zisa
vela enkla nqwe. Akufa
nani nabe kuthu ngoba
bona ikhulu beziwa
ama zimu ukuba yizizwe
njengoba beyiso namhlanje

na. Ubadutha bazalwa w
 muntli mnyane uMuntli.
 Oyena webhukana nozulw
 kanye no ngwane. Kuthena
 umba eMuntli ehlukane
 nalamadoda wase nyafa.
 apabulawanga yimphi wa
 bulawa umbona umkhulu
 are. Uho umba esefile wa
 se ushija amadodana
 ama bali w Lohengi no
 Kolongi. Lamadodana yivo
 na lenya isizwe sabeluthu
 esikhona namhlanjina. no
 ma seshukene kamingi
 njina ngezilimi, kodwa so
 ma sityenzalo ka Muntli
 kuthusa umba uba Kolongi
 bandle base bayehlukana
 kodwa kwathi abanye ba
 zibiza ngayo vidodana ka
 Kolongi ebcane umkhulu
 yeingoba namhla kuhlona

ama hulumtche enye inhlolo
 yake luthu. laba iningi
 laba abakwa ngwenya. ku
 thena uhwehluka eziweni
 sakubo base behlangana
 na ba Fohengi. kodwa ku
 thiwa ama hulumtche isi
 zwe esomsiro saba
 luthu. kwathi ukuba si
 ngawumelani nama Fohengi
 sabuye saba. kuthe
 ukuba behlangane naba
 Fohengi sase siyokwakhona
 kwelase lswa. laba bakwa
 ngwenya kuthwa banda
 kuleli lase lswa. kunesi
 nye futhi isizwe esakhe
 ngase Pretoria saba luthu
 naso siyingalo ka Kolongi.
 kodwa sakubhona naba
 hulumtche. Lesizwe kuthi
 wa, ama aba khakha. naso
 sibizwa ngayo inkosi yaso

Kutheni uma ife kwa
 se kubisa amadodana
 ayo amakhulu eyivona
 andisa iinjlobo zesizwe
 sake suthu. Yilana ama
 dodana kamukhahla: - ①
 uPedi ② khulukwe ③ Phuthingi
 ④ Mlongwa ⑤ Sija. Lesizwe
 zakhamba zibuye zikhlang
 cane zibuye zakhank
 njalo.

Esinye isizwe sake suthu
 sadabuka kuma Swazi
 ka Mlamini no Sili. Yivo
 na lana shuthwa ama
 ziji. Uma ziji lana a
 khwa ndlovu ngobo lwabo.
 kodwa namhlanjina seku
 ngabe suthu. Nawoke
 ama zimu asandisa i
 siwe sake suthu ngoku
 hlabanipha kwentlozi u
 Mocheshe, awabutha a

ma-zimwawawanya isizwe.
 zonke izizwe ziyazalana.
 nomama namabala njena se
 kungathi zavela kehluka
 na njena. nayeke uzulu
 wakhiwe izizwe eziningi
 ezinhlolobhobo hodwana
 omthombo wayo munye nje
 na. ama-zulu nabo ba
 khiwe izinhlolobho ngezinhlo
 bo zezizwe. Ayena wakutha
 izizwe eziningi ukuya zake
 izulu ku Isaka. ngapha
 ubi kokuba n Isaka a
 sakhe isizwe sama zulu
 kwakundlezi izizwe ezazi
 namandla isizwe sakwa
 mthethwa siha jobe; isizwe
 sakwa ndwandwe siha
 zwide nesizwe sakwa
 Swabe. kezi zizwe zizalwa
 umuntu munye n zulu
 wokugala, kama abado

26 816

K13/21

26

dana akhe u zulu.
wobugala. lamadodana
ka zulu ayethandana e
hli ngobolo hungaliwa.
kodwa isizwe esdirama
dla esakwa mthethwa
Ayena wagamba lesisi
zwe u zulu wesibili. ka
ba babu zulu akenguni
uzulu lona uzalwa u
malandela. u malandela ye
na akafinyelanga ku
leli lakwa zulu. Eyibo
na kafinyelela kulona
amadodana akhe u
Dwabe no zulu wesibili
kuthena ukuba lama
dodana ehlukane izizwe
zawo zabizwa ngawo. Ku
thenda abaka zulu kwa
thiwa uzulu kwathiwa
abaka Dwabe ama Dwabe
yizingako namhlangana ku

khona neywe akuthiwa
 elakwa zulu. kwenzeka
 futhi akuthi labanti
 kabe namandla kune
 zinye izinye ezayise duzane
 ndabo. Amakhosana ka
 zulu yibana n umkhosinku
 shu eyenake wayala n
 umageba; umageba waya
 la nPhunga yena wase
 uzala n ndaba kwathi
 ayidaba wayala uJama.
 shuba n Semangakhona
 uyise ka shaka. namhla
 yina ufumanisa uzulu
 luma luma nPhunga nPhunga
 noma Phunga ushe luma
 amakhosi asephansi no
 ma kuhlelwa kwabe
 ukosi akuthiwa magelano
 na Phunga kushe ku
 bongwa bona abaphansi
 amakhosi azalwa uzulu.

kusabuya u Senyangakhona
 na zizwe zakwa zulu be
 zihlel' ngomusa, zazi u
 Skutli zizazalana. Yena
 u Senyangakhona waye
 thanda ukhwa hashela
 kumswabo ka mthethwa u
 Dingiswayo ka Gqoke. Kuthe
 uba kufile kwase ku
 gala ubaba kuvele isi
 zwe sakwa zulu. Lesi kwa
 kuyizwe eincane kahlu
 ku kusabusa u Senyanga
 khona. Uthina undese
 pfe wagala uShaka u
 kuba kuhlupho kwela
 kwa zulu. Wahlasela
 yena undwandwe wane
 hlula kwathi abantw
 bakhe base sebenza isi
 zwe sakwa zulu. Kuthe
 na nabakwa mthethwa ba
 buye bakha sona esakwa

zulu isizwe. Ushaka wa
zigqeda izizwe ngombhonto
ubaze wakala yedwa yena
kuba zulu.

Kuthena izizwe ezincane
zase ziyemuka kwa zulu.
Yingakho ezingi namhla
njena zigqelelwe kwelase nata
osilungweni. Uyena u
Ishaka awenza ukhuba ku
vela namazimu. Amazimu
abantu ababe baleka kwa
zulu bebalakela ulaka
kwa Ishaka. Kodwa ku
thina muva u Ishaka
wathuma u matshane wa
kwa bithole ukuyosiza
abantu bakhe ababale
ka kwa zulu. Namhla
njena u matshane ukho
ba kwelase lenge. Kutho
na ukhuba u matshane
alwe nawo amazimu a

seyabaleka, akwela u
 ndi. kuthena ukuba afe
 utshaka sasala sesisi
 khulu isigwe sakhe u
 shaka. kuthena nomo
 udingana lesimosa no
 ho lasaye saphela. Namha
 njina uma umuntu e
 kwa ngabantu abangazi
 sengathi uzulu wavela
 waba yisigwe eqikhulu ku
 nezinye isigwe kanti akw
 ngaba ukuthi uzulu abe
 vundawo enkulu yingoba
 isigwe ezinye ezindaka za
 balaka kwazulu zachiya
 yonke indawo. kusobala
 ukuthi ukuba u shaka
 waye ngakwanga nalezi
 zigwe ngabe igwe lakwa
 zulu alingaka, njengoba
 alingako namhlanjerna. ku
 ngemsa ka shaka.

nana ~~silo~~ amaningi ave
zwa u ~~shaka~~. uhigwethwa
kiwabantwa kuaveyba nyena
u shaka.

Abanye futli abandia
isizwe sakhwa zulu abo
ntwana benhosi yase swazi
ni. ngalenhathil kwela
umbongo kwelase swazini
kwakubusa uMpandle ka
Senzangakhona kwa zulu.
Amashwazi afika abha u
nyuzi wawo kwelase kumbi
kuge kuge kwelase ka Dube
ni ngase Slobane. Lomba
ngo wasuhela ku mbilini
wo kudonga wahamba wa
ze wabakho nyamayenja
Shona Marovo. Isizwe esiningi
sahamba sayo cela indawo
kuyena u Mpandle. nana
uMhlangeni lama swazi
asakhona kwa zulu. Aba

Kwa Alaminii iiringi labo
bangama swazil. kodwa
nabhlanyira upumansa
iiringi lake kuleli lahwa
zulu. nawo ana vilakazi
amaringi asehwa zulu
amanye asefelo ke
lahwa zulu. abanye hu
likhuni ukuthola umyo
wbo wabo. amanye la
na vilakazi nizabo ka
mhlulu awatholwa w
singana mhlazane ehla
sela wona ana phepho
nabanye abedulu bakw
a ndlovu, nabakwa ngweny
a baringi kuleli lahwa
zulu. Okwenza lohu isizw
e sakwa zulu sasibathu
mba abantu abasebana
ne sibuye nabo. Ushaba
waye wamamisa nama
zizi kwelabedulu. Ezinye

iziwe ufumanisa ubuthi
 kwabuthiwa umuntu waba
 muni (hodwa ngokuthatha
 amakhosi ayi lamaningi
 umuntu besiyawandisa
 umuzi wakhe ubenkhulu
 vjengaye w Ngobo. Ngisho w
 mlangana awandisa ama
 ngobo namhlangana sama
 bingi aseyizibe. Okuyga
 ko ubuthi umuzi kha
 zulu wakhwe amadodana
 akhe uzulu. Kwelase ngutlu
 kwa zulu ufumanisa a
 bebutlu bakwa mbunda. La
 ba abaziya abamhlophe n
 hla, belwa nabamhlophe
 nabamnyama w zulu kwe
 lase sandwana kubusa
 w Cetchwayo. Kuthena w
 ma bangophe abamhlophe
 base bebanika leyondawo
 huze kube namhlangana.

kakhile | ~~leli~~ lakwa zulu
 hiseno amno nanamhlanje
 na. Kodwa loo. lino bu
 hle nabophela ububi bu
 ninqi. Inzi yakugala liya
 shisa kakhulu. Uvival u
 muntu esuka eshowe eamba
 aye awele umfula abizwa
 ngokuthi ngu mhlathye, qd
 el muntini akhuphuke 'i
 migansa shuthiwa ngu
 ndandudu. Kuthi futli u
 ngapika kwelase ntembeni
 kwesika wabantu zulu ka
 litheku ka mpande laphohe
 ufica izwe lamadudusi eli
 ngenatshhe. Inwama yalili
 liwe lihwayelwe amahla
 thi emitholo. Kodwa ka
 ma Hlati avabamhlophe
 inwona muskenzi emkhulu
 wabantu wokwebulwa ama
 xolo asive emfulazana.

Udukuza amahlathi uze
 uvagcine phezu, phezu
 mthonjaneni. Umuntu
 udhuka lapho ehlele e
 mfolezi mhlophe, bese
 umuntu angena kwela
 banti emahlathini. Keli
 zwe lihfasimba, litha
 thasa, lithawe ngam adu
 li ochwana. Kwelinye
 iduli kwakhe inkantolo
 yakhona yakwa mashone
ngashoni. Enzansi na
 lali liwe lihlanjwa yi
 ngwe njengase Swazini
shonjani nezinkonkoni;
 nobane, nembubo, impiso
 yakhona izwakala ntamba
 ma, bese kuthi ekuseni
 voma ebunhu ziphele i
 mbuzi zamadoda. Izwe la
 pho kuleyo ndawo ligisani
 ndolo sehlanze.

Ukudla kwaba khona ku
 yesabeha impela, ama
 bele uqhwa awabuyi
 uma izulu linekahlle. Na
 wo ubila muniqi impela.
 Kodwa kucaboo ifana
 nazo zonke izindawo ezinga
 mahlane iyomisa kahulu
 lu kuyethela linile ku
 yona. Amanzi awathola
 phali kahlle. Kodwa inko
 mo yakhona iyesabeha
 ukhona kwayo inhlaw
 ma. Kodwa amanzi izinko
 mo azivatholi kahlle. Ku
 vjengalo leli lase mhlathu
 ge amanzi awatholwa aya
 phanjelwa uma umuntlola
 wafuna. Linezigodi zemihlathane.
 Kuyashisa impela
 kahulu. Kunezi
 ndawo ezingahlwe nge
 ndaba yomhlathane e

zindaweni zizingi. Kwasha
 ngase mpolozini kumbophe:
 emfakeni ngasenzansi w
 waw umuntu change e
 mphumalanga loko ka
 lakhiwa likanjwa yiphwa
 nongomka, kungelubhulha
 ne kahulu. Kuneyiba
 w ephumayo zizingi inpe
 la gijona futshi kijetha
 umphuhlano kubantwana
 loko. Kunokufa futshi
 kwezinkomo kubhiwa u
 nabane. Kuze kutshi u
 ma umuntu ese wle i
 mpolozini emnyama kube yi
 khona ethola ukuphala.
 Konke lapha kwela kwa
 nongoma kupholile. Uma
 ususuba kwatongoma u
 yw o sutha iwe. Lijenyu
 khela kulyo zindawo. Kwe
 zinye izindawo lijenubela

Umase usiso luthu usu
 ke ushwa mandlakazi.
 kwelaso luthu kumenda
 wo epigwa ngobutji ku
 se Bangamaye. kenda wo
 ikanye nayo yonke eyewa
 sa Inkumbano besel ibeka
 epkwe. Kumembo enkulu
 kulili iwe. uma isifi
 hile khwalwa ngehlala
 emizini yamadoda. ke
 ndawo igaywa kodwa a
 banti babhile kuyona
 nona kunjalo. Inyama
 yabantu babhe kwela
 kwa nononoma. Kunenye
 futhi idawo abantshi
 wa kuse Mpumalanga ku
 khona ijinkangala ku
 lili naboceke liyaku
 keka kakhle impela. kenda
 wo ingaphesheya kwa
 mona amfula wezinguwanya

kehe lase mona linama
 seme rinyoni ejinkulu
 ezimubala umhlophe no
 thi awube bonow. zidla
 umbila lezinyoni. Abu
 mbila hlele lase mona
 namabele akhona awa
 buyi ekhaya. kwe elino
 thile impela kahulu ldi
 nenhono yakhona inya
 thi ziyesabeka impela
 kahulu. Inkonzi ya
 khona ingangenyathu. hi
 yabusalli lase mona, na
 sempumalanga. unna
 sewendula kuleli lase
 mpumalanga nya kwe
 lase behithetho lesida
 ka. nakhona ibele la
 khona kalibuyi nombi
 la kuya fana. nezintando
 zakhona ziyesabekampe
 la kodwa kona lino mhlu
 hlane.

konke iphe lakwa nongoma
 hiondile kumuntu ose
 benyayo benjengewe laso
 bonjeni hvelase stigi kwa
 maphungwane. Abantu ba
 khona babisa iindima
 na iingasho kutso kodwa
 kubelise unyaka wonke.
 naloke leli lakwa nongoma
 hijalo kumuntu okuthe
 leli.

Uma ususuka kuleli
 lakwa nongoma uwelele
 emsebe, upumalisa n.
 kutu limesihlabathi esini
 ngi impela lelo. Kwadwa
 woko livamabele ama
 ningi livenjinyo eringi
 nabo futu. Intesha ya
 kukli ayidliwa ukhona
 umuntu iyamhlanya.
 nenkomo iyakho^{na} iyinhlala
 ma ukhona.

nuna ususcha kulili.
 lase mube kumelinye
 futhi iwe elizothile
 eline injongo emingqi inpe
 la futhi. Shirothlani na
 sezilwaneni leli elase
 Banganono nuna usube
 ka kwelase mpumalanga
 lapho kuse hlanyeni e
 likhulu mipela abulona
 elokwakhiwa abantu iyi
 nyoha zakhona zungango
 thani ikakhulu zoya
 izimamba ziyasabeka. ka
 nti futhi benyamazane
 yakhona iyasabeka. a
 bantu abavamisile ku
 leli ngoba lyaashuka
 kakhulu njengalase lolle
 umuntu liziphila emthu
 zini. nenhlazi liziphila
 emazini. Unkhwelane
 wakhona uyasabeka, ka

nto futli thoundile impela
 lona. Umbila muringi
 nawo amabele maningi
 kuleli hodwa kwomkhulu
 hlane. Umuntu aside e
 mkhuhlaneni walili igwe
 ubonakala ngokusuka a
 hambе yena. Abantu a
 balabale abakhonye impa
 kla ngoba yona iyasabe
 ka uburidgi bayo futli
 kumezindaba zingamadlelo.
 heligwe likhonye neywe
 lase bonjini kelase mhuye
 nase tabana kuleli ahu
 shaywa una unyaka u
 hambе kahle inkomo ya
 khona ayinandaba no ku
 dla umahlanga, nabantu
 bakhona bayawudla u
 mbila kuye kujike unya
 ka una unyaka uha
 mbe kahle lida izulu.

Luthi hwey ~~ngamazane~~
 zivungu ~~eli~~ kanti futli
 hweyiyoka zuyesabeked iin-
 pela ngalana ho Bombo
 unna ununtu equdda
 ekhaneni eya obuyeni kw
 thi ngalana kwato sekuse
 zweri lanna thonga. keli
 zwe lakwa sembe zive la
 mahlati lili hlange inpe
 la. kuye kuthi anzansi
 ununtu abone ukhweba
 hwebezela. kurduduma
 zeyihlabathi zohwandle na
 ziyana ununtu eyibona.
 Muleli kulinywa ngampo
 kwe, ununtu ubona
 ngamafusi vjena. Abanti
 bakhona abahlali kuno
 kufa kweinkomo ekuthi
 wa unakane. Luthi izulu
 ziyana izimwala eyingaphu
 lo kulili.

Kunomkhahlane omningi
 futhi kufeli abantú abo
 ningi bayabshija ngenda
 bayembo yakhona. Aba
 zala kubantu abavana w
 khulakha abantú abafika
 yo lijabehlula ngendaba
 yomkhahlane. Uma
 umuntu equbeka emyusa
 lona upombo ngalena
 kwalo kuse zwebi lwakwa
 nyawo. Keli khuswa w
 aphakela ka sambane
 keli izwe elinye elinokhule
 impela kahulu. Abantú
 bakhona bayayile bonke
 umphazane kusuke ku
 umuntu onyinkomo ezi
 khulu nona amabili. Na
 bantu abalakhela baning
 impela, izinhlobo zonke ze
 ziywe zaphelela khona ku
 sabalwa emakhosini indulo.

kuleli, ~~lapho~~ nyawo se
 kukhona nakhona iyi
 kole naphlasijira. ngale
 kwaso bonjeni kukhona
 amacekel alihlanye nejinha
 lo eyibizwa ngobuthi kuse
 nganinkomb. kulendawo
 yindawo lapho iinyama
 zane zewe zikhona. zini
 ngi ngokwendhulisa ubu
 ningo bazo. kuthiwa u
 kuse unumti ayifuna
 nise leziny amagane ku
 hle aye khwona ama
 khosi akwa tembe, ayazi
 cela una unumti ethi
 uyazeka ayitholabali. ku
 thiswa kwenziva unumti
 wama thonga lohu. un
 a ngafuna nazo yoma
 angakhonomela kodwa
 ayonumti wokuyi vala be
 se welamela izihwane eglumayo.

Iuthi enyansi: nakwa
 nongoma ukufumane
 iube livabafuthi leli iwe
 lakwa dabazi. nabo hina
 yo inyanyane nomo i
 ingenengi kahulu. uma
 uendlela kulili lase
 dabazi nangonda kwela
 se pholetheni lase nhlwati.
 leli elamahlanye lihanisa
 liyenza iphondo. uma u
 gubeka nyaphambili u
 suse uflyelela kwela
 kwa mpukunyoni. leliqwe
 liphethwe ngu matubatuba
 mkwanazi ka sombele.
 kulili kucishe kufane
 nekwalakwa nyawo. Inko
 mo yakhona liyesabeke
 impela nokunona kwa
 yo kuyesabeke. ukudla
 kumngi impela umbila
 nawa shele.

Kikhona nqumbuzi. Kodw
 a into elikhapha ngayo w
 mkhuhlane nqumbuzi. Kodw
 a umuntu oyalwe kho
 na kungcono kuyena. W
 ma umuntu angayalelwa
 ngakhona limkhanda ka
 khulu impela. Uma w
 khapha nelakwa lumb
 nye ufike enkosini enk
 ka yama Thonga w mkhapha
 khi ka Noyingili. Yena ka
 nyathandana nabakhosi
 akwa zulu. Nawo ama
 khosi akwazulu ayama
 zisa. Uma umuntu ephi
 kelela phambili nyo a
 pinyelele kweli kaScengca
 na ngaphambili kuka
 Scengcana kikhona ku
 khona inkosi. Umabalenade
 lenkosi kutiwa ironuli
 ngo amkhulu.

Uma usabene nayo iwile
 la isikhonyane esigobongwe
 ni asithumbele kulozo la
 kabene nayo. Yungako iyi
 zwe ezindagi zibacaba isi
 zwe siha mahelemade. Le
 inkosi kuthiwa indala ka
 yifi kanti futhi yona ka
 yigugqi. Uma bebo kuthi
 uba uyena awathumela
 isikhonyane kusabusa
 u dungane kwa zulu. Ko
 dwa labanye bathi ingane
 kwane leda. Uma unu
 uti ubuho kwelase vyheid
 uze kwelase ka sulustini
 elejintaba nezinhanga. La
 pho/ slopone yilo elenifu
 la nezintaba nawo ama
 blathu uma ununtu ese
 ndulo u mbe ngwibi ususe
 unyathi. Lele futhi lino
 thile kahulu selbuswa a
 bamblophe.

Ezindaweni ezingi kwa
 zulu sokukhona izimissi-
 on zamasono izinhlobo
 ngezinhlobo zamasono. ku
 khona lezi izimission:-
 Imission yase merca bese
 kuba khona imission ezi-
 ngi zase norwegian ikhulu
 la khulona lli elingase
 eshowe landile leli bandla
 nama koma izimission
 zawo zizingi lapha kwa
 zulu. Kwezinye izinhlobo
 zama bandla kulaleli la
 kwa zulu. kwazisa ukuthi
 izwe lakwa zulu likhulu
 nabantwana bakhona abantu
 ndaba noholo nangezihole
 kuyilabo njena abathanda
 yo ukufundisa izingane
 babo nohuya emantlweni.
 Kwezinye izindawo i-
 zibole aziphumeleli ngoba

uzulu ulikhuni. Uina in
 vumtini esebhe khwelase
 kube upum arisa ukutli
 lakhiwe. Anga swazi lana
 akhona eukosini in mpande
 ngesikhathi sombango waba
 utivana base swazini. Nana
 umhlanjana awamange e
 sapthandela emuva lana
 swazi. Nalo leliwe linothi
 e impela kakhulu. Kuningi
 okungashiwo ngo zulu. Na
 masihlo basalodgeni na
 namhlanjana kodwa aku
 safari nakugala. Lisaphe
 thwe yibona abondabw
 asebenzinduna manjena
 ngaphansi kwentosi yama
 zulu lonke leli lakwa zulu.
 khwelama thonga ayazibw
 sela wona ngokwalo njenge
 wo ana swazi kodwa abo
 ningi abakwazulu bayizinduna
 zentosi yakwa zulu namhla kwazulu

Mbanyana Ngcobo
 laba abakwa ngcobo abaku
 leli bayizalo ka mbanyana
 yena u mbanyana yalwa
 u kuzwayo. Abakwa ngcobo
 laba akuwona ama zulu
 ngempela. Abanye bathi
 bangama Baca.

Kwathi ukuba izwe
 libuswe ushaka inkosi
 yamazulu kwase kuvela
 ukubabana izweni ziningi
 kuthena ngakabusi u
 shaka izizwe sakwa mthe
 kha ncedwa owake ka
 nye ncedwa ndwandwe
 zakhelene zikhelana a
 mranzi zaganiselana fu
 thi ngentombi. Yingako
 namblayena ngafuma
 nisa kuhlangele, unu
 utu angasazi ukuthi kw
 enziwa yini, wavelaphi?

512 816

K13/21 52

Kuthena ubaba uSungiswa
yo axakane royise, wase
uyabavumbela uyise e
funa ukhokubala be
nonjwabo uLana. Kodwa
uSungiswayo yena waphu
mella ukhokubala. Kwathi
noma sekengwayile we
muka yena? Kwathi e
uxebeni nahwona u
mhonto abake ngwaze
ngawo wasinda uSungis-
wayo yena amucela
kuthiwa udade wabo. kwa
thi uMalumbose elise i
zikhono wase uyamubo
na. yena swamkhum-
la umhonto. wase umu-
nika nonutli khona la
pho njalo. uSungiswayo
uselazisa ukuthi khahle
amabizile udade wabo
amulethele uhdla.

nebala wase nyamulethe
 la uhudla udadewabo. w
 ase emulethela nonutli
 ewumikwa nyena umimbo.
 Kuthula wathi a
 ngasinda wasethi kule
 bamuholele izinkomo ezi
 mbili umulumbose nebala
 kuthiwa bamuholele lezo
 nkomo. kwathi unda e
 sephililele wase utshena
 udadewabo uhuthi ku
 hle ayombizela intombi ya
 khe layovalalisa. nebala
 wayilanda intombi yakhe
 udadewabo wafika nayo.
 wase uyavalalisa ngoba
 yase ukhona umbunga
 ma ngaye uhuthi ukho
 na lapha. noyise wayesa
 mfuna. eyobutli nga
 bantir uhuthi udungiswa
 yo usekhona kuleli.

Wase nyahamba uBungwayo
 waya le belony laphe a
 fumaniwa thona abelungu
 nalapho afunda khona
 ukuphatha amabutho ne
 mpi. Kuthena unna e
 sefile uyise wase nyabu
 ya uBungwayo. Use
 fumaniwa uNfowabo ka
 uyise esebusa wase nya
 mubulala. Wase ngazi
 caza ukuthi uyena lona
 wakabaleka nonfowabo no
 mayena afa njena uSana
 nebala wase nyabusa
 kahle impela. Sizwe sa
 khe samodumo ngale
 zo zinsuku kumzinye, i
 sizwe ababakhele nayo
 zakwa Zulu. Kuthiwa u
 Senyangakhona wayevami
 le ukumwakashela. U
 Bungwayo ngoba babeka

nye. Kuthawa ngehnye
 ilanga in, senyangakhona
 waye vakashile Ayena in
 Ruzwayo waye kuhlatlwa
 ukhuhlane khona kapho.
 Usenyangakhona wayeha
 naba no mudli incku ya
 khe inkulu. Ithena kuce
 ku ngokubona lohu yase
 iyagula ku Burgiswayo
 ikuthi ifuna ukhuhambi
 sa inkosi ekhaya ngoba
 naku isiyagula. Usem
 umela in Burgiswayo. Ku
 the ukuba abone ikuthi
 uyagula impela usenya
 ngakhona, wasethi kuhl
 kahlale kuz abanye in
 umntsi abanye nabo ba
 hamba no Isaka futhi in
 kuz abeyinkosi. Wala in
 mudli. Kuthi umva kwa
 khe usemthumela in

Kuywayo ~~ngoko~~ ukuba a
 hambise ku Ishaka kwa
 zulu. U Kuywayo lona omu
 nyane wezindaba ezinkulu
 zika Kuywayo. Usehamba
 ku Kuywayo no Ishaka baye
 bapuzela kwa zulu. Usefike
 embulala u Ishaka u
 mudi ngoba ekona ukuthi
 akamuthandi. Kuthena ne
 nye indodana ka Sengatho
 ka ubiqinana. Iyona nyulu
 ayeschulele ukuthi izobu
 sha. U Ishaka waye ngafunwa
 muntu. U Ishaka wayibu
 lala nayo lendodana. Uye
 na u Kuywayo awaziwa ku
 Ishaka ukuba akatho u
 bukhosi kwa zulu. U ku-
 zwayo kwakusji ghawo eka
 ziyayo. Kuthena ukuba
 abaphathe ubukhosi u
 Ishaka wamenza inekwya

khe. kuthena noma e
 selwa neqwe wayelohu
 emusilo njalo ku shaka.
 kuthena ukhaxabaka na
 kuka lingiswayo no ndwa-
 ndwe wase kyehlukwa
 u lingiswayo. Uyena u
 kuzwayo swacela u shaka
 u kuba amukulale u
 zwide nana ndwandwo. Uye
 yena awahola impi yobu
 gqina. ngaleyo mihla u
 shaka waphuma nemp-
 i yakhe. Swathi ekuseni
 impi yakwazulu neka
 zwide yabona. U shaka
 eyakho yayizigaba. Swa
 kuthena ephizizwa yayo
 dwa igona eyagala u
 kubamba. Eka zwide yaba
 nba kanye kanye. Kweyo
 kugala kyehlukwa eka shaka
 nahweyebili ukuba akashi

ngo u kuzwayo ukuthi i
 khosi ayabandele yonke impi
 ngabe ibizwide wayehlula
 impi ka Ishaka kusike
 la lapho laba bakwa
 ngobho baba yizilomo kwa
 Zulu. Ukuthwa kuka
 Dingiswayo kabe banga i
 ndodakazi ka Dingiswayo
 eyaganiswa ku Ishaka ka
 ibizwide waye lindela ukh
 thi ngezithatha yena. u
 Dingiswayo akavumanga
 ukuba iyogana u zwide.
 kanti u Dingiswayo nezwide
 babethandana. Kuthena
 ukuba u Dingiswayo a
 fe isizwe sakhe salande
 la ukuzwayo. Kwathi no
 mntwana benhosi u bizela
 ka Dingiswayo walandela u
 kuzwayo. Nesizwe sakwa
 zwide wasithatha u Ishaka wa

jibusa lohu kwaba u
kwan da, huka zulu.

Phela lezizwe zombili za
zinamandla amakhulu, kw
athi u Ishaka angeze hlu
la wase nyagala ukhulase
la zonke izizwana ezincane
ezaziseduzane naye. Kwathi
ezinye zabaleke zemuka kwa
zulu. Nabanye bawo
abangwayo abangamfu
ni u Ishaka benuka ba
baleka, nabanye bawo
ndwadwe benuka bayo.
Lena kwelase Shuthukeyi
abanye njalo basala kw
yena u Ishaka. Yilezi i
zizwe ezenza uzulu onw
mitla. Kuthena ukh
ba abena mandla u kuzwa
yo wase nyamubona u
Ishaka ukhuthi uzaku
ba yingozi kuyena.

Ushaka wayengamufuni
 umuntin / anambila ngaphu
 zu kwakhe. Kuthena ngeli
 nye ilanga u kuzwayo e
 ngani lutho wase ugamu
 kholala u Ishaka. Kuthena
 na indodana yakhe enkulu
 yase iyafa ndayo yab ulawa
 umkhuhlane. Umuzi
 ka kuzwayo wafa ka ngalo
 kona abukhona nanyena
 use phenywa u mbenyana
 ka Mhiza indodana ka
 kuzwayo. Kuthena uku
 ba bafe uyise ukuzwayo
 yempha eya indodana
 yakhe abathwa u kluku
 ka yaye yaka kwelama
 baka. Yengakho namhla
 yena abakwamagabo ba
 kibiza ngokuthi bangama
 baka. Laba abasala yibo
 laba abakuleli luse Mhlathuze

Iswa zulu. Kuthena ngesi
 khathi u/ Ishaka ethume
 la uMabhane sithole uku
 ba ayobona abantu ba
 khe sababulawa amazimu
 kwelase lenge. Kwathi u
 ma ehaba u Mshuza
 ngocho wase uhaba na
 uye. Kuthena umma ese
 lona kwelase lenge wase
 mzala amadodana a
 mathathu uMshuza ngocho
 kwathi kulana lona
 thathu kwakhona indoda
 na uyazalwa meningyaka
 lona 7 esiswini sikhavina
 Kuthena umakunjalo
 wase umbelwa engubeni
 u mbarjani. Kuthena u
 ma eprenyanga wase
 uyakhishwa engubeni
 wabikwa wadade wabokha
 nina u Mamose. Wase u

yamunghisa waze wa
 khula w mbanjara. U
 nina wabulawa impi yase
 ba theyeni ilwa naye w
 mathane. Wonke sumuzi
 ka jukya. Kuthena w
 kuba impi umugwaze ku
 apumanischa ukuthi w
 mntwana nyaphila. Kwa
 se kwandiswa unxeba li
 kamina wase nykhishwa
 w mntwana. Yena w
 mathane kwakuyinyanga
 enkulu impela wab uya
 munhisa umntwana.
 Noma kwakungelhenjwa w
 kuthi umntwana uyophi
 la ngoba wayegaleke izi
 khathi eziningi. Kuthi
 wa w mathana yaye
 nawo umntu wokubusa
 umntu una esashisa
 wmntwana wamsiza ka

nyalo. Yungako laba ba
 kwai, kuthiya baya
 thapatha ngoba bayakubayi
 ukhousa sumuntu. Kuthi
 wa sumuntu yma efile
 babemvusa banenze u
 mhovw laba bakw' stole.
 namhlangena abant' ba
 yaginisa ngalendaba u
 kuthi umuntu uyavusa
 emathuneni.

Kuthiwa banvusa uma
 ukuthi yando kufa uma
 sekwe kwendula yant'igi
 yisuku ezisingi bayehl'w
 be'leka ukhousa. Yinga
 ko namhlangena umb'w
 mmungane eshonile nye
 kwa yisuku ezisingi u
 ba anbelwe. Kwesatshwa
 bona abathakathi aba
 zomvusa emathuneni. No
 mbopha riceku yakhe u

Isihaka yshwazi lomuthi
 wokwanda yimuntiv. Ku
 thena ukubak abhule w
 mbanjane vase ukuyela e
 muba kwazulu, Ukuyela
 ngempi yase Sandhane ku
 kusa ku Getshwayo. Wasw
 ke wesaba amakumu naba
 mhlophe ngoba wekhulwa w
 w Getshwayo. Uthena uma
 esephundela emuva waye
 seyedwa esenomuzi wakhe
 kuphela. wathatha ana
 khosikazi angamashumi a
 mabili w mbanyana. wa
 yeyisilomo aqwa kakulu
 ngobugqawo bakhe empini
 nangobunyanga emuzini
 wekhosi uMakhele. Kwa
 thi phela angafa ushaka
 w mthana waba yinkosi
 yena. Kuthena noma w
 Getshwayo eselwa nabelungu

wayeselekelefa bona aba
 mthlophe fukuba bamusize
 nomo nuzi eesuna ukw
 mubulala. Nokusuka kuka
 Mhaya ngisho indodana ya
 khe n Mtanjana yegq kw
 athi umuzi wakho omkhulu
 lu wase Mtandolo eduze ne
 ntaba isenge wasala wona
 wemuka namakhosikazi a
 wu 13 anye asala. Kwasa
 engaziwa kukuthi washona
 pho n Mtanjana. Kuthi
 uma esese eduze nentaba
 n ngwibi kwelase Enyathi
 lapho kukhona izintsonponi
 wase nyakha lapho. Use
 buye buyasuka usezokwa
 kha khuli lase mhlathuze
 ngase mpangeni. Nanamhla
 buya jingalo yakhe ikho
 na khuli. Inkosana ya
 khe umabande.

Umabandla uyena eyindu
 na yabandla ngoboko kuleli
 lase mhlathuze. Bayisizwe
 esikhulu kuleli, Kodwa u
 mnumzana awakwabizela
 yisho lesisizwe ekhathu
 umbu u khuzulu elwa no
 muntu awabulala uyise
 u zibebu. Samusija kubu
 bu ekhulwe u zibebu. Na
 namhlanjona sigaziwa ngo
 bughawo baso. Ekhosi eyona
 ibambeke u Nyangayezwe
 kuleli uzwelentshi Bizela.
 kunyaloke mzalo ka kywa
 yo yanda kunyaloke kuleli
 lase mhlathuze
 kunabanye futshi u
 kahwa ngoboko abase Ntlayu
 ka. kaba eyona mzalo ka
 mbanjana eyasala kwelase
 henge ngekukhathi uyise
 ekalaka kwelase henge.

Kuthena ngokuhluphama kwe
zizwe zikhuluma kwa macum
kakhathembu izimpi zaningi.
haha bawo stole babakola
ukuthokoza mayina ngo bo
kwakuyisizwe sincane.

Kuthena indodana ka
mbanjana yase iyagula ya
fa, lena beyayisile nomuzi
kayise kubase kenge. Kwa
kakhona umuntu kuthiwa
ungumthakathi. komuntu
waye ewakwa ngo bo. wa
yobusa izidumbu zabanti
zabangasekho. Kuthena u
wa kungewatshibe wahamba
wayokhupha emathuneni
kudodana yomfawabo. ko
muntu u ndawothi. Kuthiwa
waye fuye izimpaka ezifu
yile emahlathini imgedeni
wakhhe. wayefuye nomanti
ndane yake mihlobo yezi

lwane. ~~Quantindana~~ waye
 bahungba henta. wayebalumba
 ngokumba amangwaba a
 bapleyo akhishle izidumbu
 bese ephaphela ngama
 khubalo. kutshi uma ese
 nzenjalo kubuye kuphapha
 kubese ngabantu futhi
 abaphilayo. Uma umuntu
 emuvucile kuthiwa waye
 musika ulimi kuzo anga
 kwazi ukukhuluma kanye
 ejengabantu. Okunye lom
 nto kuthiwa waye bethela
 isiphuzi nomasungulo
 ekhanda kubwa umgondo
 wakhe uze usangane u
 ngalungu.

Kutshena uma esemuv
 uze wase emkhanga ukw
 thi agini ukuzo ambethe
 le zinsungulo amngume
 nolimi. Kentsiwa kuthiwa

yarenyisa ijusuku ejimbili
 kuthiwe ayigjine kubona
 hale ukhuthi usiqinile yini.
 kwathi ngaleli leubili yase
 iyabalaka kahulu yaye
 yangena emuzini wandu
 ngawawusekuzi. Induna
 lena w nyoka. kuthena w.
 kuba igene wamangala
 w nyoka wakika ukhlala
 nebla kuphuma impi ya
 mufumanisa khona ebiv
 siku wabanjwa. kodwa
 izimpaka zakhe azaziwa
 ukhuthi zashona ngaphi.
 kuthiwa wona ungodini wa
 fumaniswa ungasenazo
 izimpaka lizo. Wathathwa
 wasiwa ekhosini lapho wa
 se nyojijwa ngezinswazi w
 ndawothi waze wafa. Kule
 lo hlathi nabambanjena ku
 yesaphwa.

Kwathi indodana ka mbanyana
 w Subula yasida kodwa
 yayingasabile kahle. Kuthi
 kunyuswabo ka Subula w Mathe
 wase nyemuka kwelase
 lenge. waye enzansi e Mhla-
nyika. Nana Mhlanjina nxe
 nye yamanye amangcobo
 ungayimamisa e Mhlanjika.
 kefake inzalo yama lodana
 ka mbanyana eyona owa
 ndisa isizwe samangcobo.
 lenzalo ka Mathe nabanaye
 abafuwabo baka yise w
 mbanyana yakhanya esizwe
 ni sakuba ykhize kwaba
 sembo baka Subele. Na
 mhlanjina bayisizwe kulo
 leli lase Mhlanjano. Kunjalo
 ukhuluka kwabo kwamangcobo
 nezizwe ezinye. Laba isizwe
 lina Dungiswayo inkosi
 yakwa Mthethwa.

71816

K13/21

71

Ukudabuka kwama
swala:

Kuthena kubusa ye
na u ngwane wase kuye
hukana umkuso ka
kwa ngwane. Kwathi u
ngwane beko swala umfo-
bako wahamba naye ka
ye bakha eMabusa. Kuthi
shungo wakuye naye we
msha waya sheldhwa ngwa
ne ngase Brennedoff labho
umhiji wama swazi, ama
khosi ukhona hambela
njina. Kuthena ukuba
u ngwane afe ukhosi
babe kuthathwa u ndungu
umyanga. Kuthena ukuba
afe u ndungumyanga kwe
kubamba yena u swala e
hambela indondana ka
ndungumyanga. Kuthena
uma u lobuza indondana

ka ndungqunganga ikhulu
 kwase Shukhillaona umba
 ngo kwa ngwane. uSwala a
 samange keavuma ukubu
 yeka ububhosi. Kuthena
 ukuba abone ukuthu u
 mbango mukhulu wase nye
 mupha kwelase manjinjwa
 phindela khona emabude
 wahamba nabantwana
 ninqi baka lobya. ngo
 lesi sikhathi inhosi ubuqi
 swayo waye nodumo eza
 khulu yizwe ezingqi. Kwa
 sekuthu u lobya wabo
 na ukuthi kungemsi
 ze ngalutho ukubasela u
 Swala ngoba uyophelwa
 abantwana abaningi use
 yeka ukumhlakela kwa
 khi eizwana eincane za
 besuthu waylanganisa
 wakha izizwe sakhe sa

MaSwazi kuthena ukuba
 uTubala akhona ukuthi u
 Ishaka unamandla waye
 semnganisela ngeqintombi
 eimbili esabha bona ubu
 kholo. Kuthiwa waye u
 Sobuya ngokubona amandla
 ka Ishaka wathatha iqint
 ombi eimbili wase unam
 nganisela zona. Kuthena
 ngokubona lohu u Ishaka
 wabe eseyeka ukubhase
 la uTubala no Sobuya. Ku
 thena kungaba uIsha
 ka amazulu agala u
 kubhasele uwe lakwa ngw
 are. Kuthiwa uRungane
 wabhasele kungabho lu
 tho abaxabeni ngayo no
 Sobuya. Kuthena ukuba
 aykhona impi yama zulu
 wase ungenyalelengedeni
 wacasha khona nabantu

bakhe. Lokw kwenzima mphi
 yakwa zulu yehlileka. Kutha
 na ukuba kafe ubobuya
 kwase ku busa yona i
 ndodana yakhe u Mewazi. U
 Mewazi bayemuncane ngale
 nkabi. Kuthena ukuba a
 kuzwe lokw u Swala wase
 nyaphindela e Swazini. U
 sakha umuzi wakhe nga
 kwa mahamba kwabakwa
 kumene. Kuthena umntwa
 na u Mewazi wabanyekwa u
 Mahambule, u Mahambule
 naye waye fana naye u
 Swala kuthena umntwa u
 Mewazi esekhulile wase nge
 banga wantshontsha izi
 nkomo zika Mewazi. Kutha
 uma azintshontshe wa
 zifika kuzwe u Swala. Ku
 thena uma akuzwe lokw
 u Mewazi wase nyabakha

seta. ~~U~~Wabambule inelwa
 lekela huy siqweje iikosi
 yakwasturukhe kuthena
 luma aabone lehu w
 mswazi, wase uhlasela yena
 w siqweje. Wabaleka w
 malandel malambule, he
 no, zwala baye bakhona
 kumbungu umfundisi aw
 aye kwelakwa mahamba.
 umfundisi kwaku wu meli
 usenyosha umswazi, wasu
 ka umfundisi, wahamba
 nabo laba bakwa zwala
 naye, usiqweje. u zwala
 wabuyel wakhona kuye
 na usiqweje. Kutheni w
 ma bakhule baye bakha
 kwelase Fidi. Wyheid lapho
 bakhala isikhakana esi
 ucane pakuye benuka
 baya kwelake silungwini
 naye umfundisi waze kwe

7816

K13/21

76

lase. Mgungundlovu. Ukwala
wase ngaphelwa kulomfu
ndisi kwamba naye wa
ye wajinyelela kwelase
Mgungundlovu.

Kuthena bekhona
Mgungundlovu kwase ku
shela amawo athengisayo.
Umtwazi indodana ka Kwala
yase iyashiya kwelase ngo
Mgungundlovu yenyuka yefo
kulele lasekhulu njengoba
nanamhlangana kakhododa
na ka Kwala khulu leli
lase khulu kwathi khulu
bekhona e Indini u Sigweje
yena wayese beka kubekho
Indini ngabantu bahle. ko
dwa abanye balandela
yena umfundisi ummeli.
Kuthena kuma esikhuphu
ka sebayahlangana u
Sigweje no mtwazi ka Kwala.

Kuthena ⁸¹⁶ Duna bahlanga
 ne base bayabanga. Ku
 thena ngokubanga yalwa
 iripi yabo kwelise nhuqo
 lapho sohwalhe khona a
 matsumusha manjira. Uthe
 ngokubona ukutli iripi
 sha siweje inamandla wa
 se ngabalaka w mtwazi
 waya ku mbekwa inkosi
 yalwa shabalala wase w
 cela uncedo kuyena. Ne
 bala wase nyarusiya w
 mbekwa. Kuthena Duna i
 bambane akwacibili. yase
 ilanyulwa uyena yonfu-
 ndisi nabanye abanhl-
 phe. Kulapha umbuso
 ka. Mtwazi waphelela kho
 na. Kuthena abantle ba
 hke base bekhona kw
 amanye amakhosi. w
 mtwazi yena kuthiva

wahamba wayokhona
 kwelase mangwaneni la
 pho aphe bakhanya kh
 ona nakanti abancane
 ngoka iingqi lakanti ba
 she base bediniwe ukw
 hamba bekhanya kutliwa
 abanye bakhanya ku
 mbekwa inkosi yama sha
 balala. abanye base be
 khanya ku ligweje abanye
 bahamba baye bakwela
 undi beya indodana ka
 nyaminye ukhahanye
 kh. kutliwa ukuba aban
 thole wababula yikhahanye
 kh. kutliwa kabe hamba
 nanye indodana yenkosi
 yama Twala u Mchoko.
 Nebala usefika esyenza
 induna yakhe inkulu
 u Nyamikhahanye kh. so
 nda isigwe sakwa ndlela.

Yevake ~~umtwazi~~ kuti
 Iwa wahlangana nama
 ngobo alwa naye. Kutli
 wa kwasala yena yedwa
 u ~~umtwazi~~ namadoda ama
 hlani ayehamba nawo. Ku
 athi uba kanyelele kw
 la mangweni, base nya
 khonyo kuwona amangwe
 namahlanya inzalayo
 hbe, ihula leli laya ngwe.
 haka ka iwala bagwala
 yivelonke njengoba nana
 mahlanya befumaniwa
 ngezizwe ngezizwe. Kulaba
 abakuleli Kalapha e
 Dunde abalandela u
 mahlasela ka zikhala. Na
 ba bathi ngokubona
 umahlasela ethenga izwe
 base bayalithenga nabo
 kwelase East Beletwin esi
 Kalabasi kwelase Dunde.

nanamhlanjina inzalo
 yabo yandile kuleli lase
 Munde. Oyena okhona
 manjina wmafafa. Uvwa
 fafa uyena umfowabo ka
 Mthwazi wasala kwelase
 mathwane. Kuthena nge
 nywa wabuye wemuka
 kushwa. Wase uthenga
 indawo kuleli lase kalabasi
 kuleli lase kalabasi
 sekhona isikole esikhw
 dwana sakwa kulumeni.
 Kuthona amasonto a
 maningi nabantu sebe
 phendakile bafuna i
 mfundo. Kwenya ngo ba
 lezizwe zathola ukublu
 phaka okubulu zaba
 nba amazwe amaningi
 nemfundo sezizwe baba
 ukuthi inosifo. Nayo inzalo
 yabo iyazama ifuna imfundo.

Amacumi ka Macungwane.
 Amacumi lana akanye
 nawo ama ngadi. Phela
 ama ngadi ama Owabe
 nozulu. Kuthiwa umngadi
 lana wazalwa u ngema
 u ngema yena ezalwa u
 yena u malandela owaza
 ka owabe nozulu.

Kwathi ngendlela e
 nkulu eyafika eyweni ka
 ma Owabe, kwase kuphil
 wa ngempande zemithi
 nangeshwabi. Badla ze
 zombwe. Kuthena ku
 njalo kwase kuvela u
 ubango onkhulu kuma
 dodana ka malandela
 u Owabe beko cincha. Ku
 thena umgema yena aha
 bangisaba no mfowabo
 esikhundleni waweleka
 lela. Kuthena unaku

bonakale jumbango kwa
 thiwa kühle bapume
 (ingina) kwathiwa abayo
 bamba kugala inyambayo
 ne yibona abayadubaba
 khulu kunabanye. nayeke
 u Owabo wayikhapha i
 ngina naye umfawabo u
 Cincha wayikhapha eyakhe
 ukuyofunda izinyambazo
 ne.

Kuthena uma bethi na
 ye u ngema kühle eye
 enginethi nabantwana bakhe
 akhaya vuma wabona i
 ndala eyeni lakuso. kuthi
 na ukuba u ngema ya
 bantwana bakhe bale ukw
 yozingela kalibala izi
 ngajana bese beganywa
 ukugqibama kuthinyo a
 ma (ngadi) ngoba pelibele
 izingajana emakhaya.

Abantii baka ngema kwa
 se kucuma, kuthi a
 ma ngadi kanti nabo
 bayibona ama Qwabi. Ku
 the uma sekuzingelwa
 kaphumela madishane
 abo ka tinea ukuyitho
 la inyamazane laba a
 ba Qwabi beayfuna bona
 kuthena ukuba bayigw
 aze inyamazane yabaleka
 gase tipha kuma Qwabi
 lama Qwabi aseyi bulala
 wona kanti ihlathe a
 ma tinea kugala. Keli
 cala lase lija kuyeng
 uyise uMalandela ukuba
 alingume. Wasethi ukuba
 landela uTinea liyanula
 hla icala ngoba akayi
 bulabanga inyamazane
 Inyamazane ibulawe a
 ma Qwabi. Kwase ku

vela ⁸¹⁶ riripi kumadodan
 a ka malandela. kwathu
 uNgema waba ngaku Dwabi
 uSireya wabayidwa. kuthe
 ukuba isuka riripi yagala
 ngaye ukumbulala, wa
 belawa ama birika. ku
 thiwa wase nyangaleki
 sa uMalandela, egaleki
 sa yena u birika. kuthe
 noMa riripi isilwa kwa
 thi kanti u birika waye na
 mandla kodwa kwathi ngaba
 uyise wamngalekisa wehlu
 lwa. Umomo womuntu
 emdala uyidlovi. kuthe
 kunyalo esemahlule u
birika waye sefuna uku
 bulala uNgema. Nebala
 waphumelela ukuba kula
 la akafuwabo u Dwabi
 wase nyabusa emzini
 kayise.

Uqema lona wayeszele
 amadodana ambili e
 nye u Mgadi emye una
 abu. amadodana emuka
 emeni lakubo nawo ngoba
 uyise esebulewe. Abhi
 ukusuka kwelakubo iwe
 naye u buye wazihambe
 la yedwa. kuthi yena wa
 beka kwazulu. kuthiwa
 wase nyakhona khona
 lapho. Nebala abantu ka
 khe kwathiwa amacume
 njengoba namhlanje
 kuthona amacume kwe
 lase brestown. yona le
 na ingalo ka tume ka
 Ngema. kunqiniso ukho
 Abhi amacume akanye
 naye u zulu njengoba na
 y u Dlabi ubufwabo o
 munye kwakwazi zulu
 ka malandela.

Kuthena ukuba ahlale
 kuleli lakwazulu anikw
 a, isifuzo elhla nomhla
 thuze bamba kwaba yisi
 zibe esikhulu impella. Ku
 thena noma kubusa u
 Ishaka kwaba yisiwe e
 sikhulu esingaphansi
 kwazulu. Kuthi noma
 sekubusa u Sengana kw
 ayikhona siphuma lesi
 sziwe kwa zulu. Kugale
 ngokuphuma u Nondabula
 ka Suvakude. Kona ku
 thiwa kwakungani
 ka Macingwane indodana
 ka Suvakude. Nondabula
 wawela ebusuku ewela
 u Suvakude kwakungomnye
 wemvelo zakwazulu nge
 ngaye u Macingwane. Kod-
 wa yena wayesizive esi
 nane u Nondabula.

Uthema uma awele wase
 ufumanisa amatala ku
 heli laso tyhela. Wase
 uyendula tykwelase
mpofana (Morrison) waye wa
 kha enhlanyo. Wakha
lapha sekuthoza umuzi
wase Muden kwelase loreyti
on. Uthema ukuzwalo
 ku umacingwana wase
 uyamulandela. Kuthena
 uma awele uthela ya
 ulandela impi ka Duga-
na ngoba wahamba besi
zwe sesikhulu esiye sa
residiniwe umbuso wa
kwazulu. Usemuka kwe
 laso tyhela usegonda o
ndi. Kuthena uma ese
lapho wase ukhulwa a
beduthu. base bemududu
la bemusa emuva futhi
kwelakwa zulu.

816
 Uthena, unya esefika kwa
 zulu kanyo yala. Wathi
 unya esefika kwasala i
 ndodana yakhe u Thakade
 yena ubempha walanda
 ka unyila ka nonolaku
 la. Kuthena unya esesuka
 ushakade wahamba nesizwe
 sakwa nzele emavambhanyi
 na sisabuswa yivona u
ncunni. Usephumana
 abakwa Dubrakude. Uthe
 na ngokubona uNonolaku
 ukhuthi nangw unntaka
 macungwane wase uthatha
 izithole eyobonwe zodwa
 wase eqhoka nebloolaka
 yakhe ushikeni wayokho
 unya kuyona inkosi ya
 ulunzi. Yajabula kakhu
 lu, yase induna induna e
 ukhuthi uNonolaku. Yase
 imugamba elinye igabanya

Kwi umumeni. Kwase ku
 Duma ukuthi umumeni
 Duma kude gamunika i
 sipunda sabgapshesheya
 kwe mpofana stulini. Kule
 yonkathi kwakukhona i
 inkosi yama lala nesizwe
 sayo ingotshana. Kuthena
 nana ajike u thakade wa
 lwa nayo lenkosi wase u
 yaye hla. Kwathi ebuse
 kwi izulu lali ngizungu
 kawubumbuzela umuzika
 ngotshana. Kwathi yena
 ku ngotshana banguma
 ikhanda bahamba nalo
 balisa emzini wenkosi o
 wawuse hlangane. Nana
 mhlangane akakhosi ase
 macumvini akhe khona ku
 lase mhlangane. Naba kwa
 Duma kude basekhona
 ngapshesheya kwe (Moi river)

Kwakukhona nesinye i
 siwe sakwa, Shambili sika
Latha. Kuthena ukuba e
 hlulwe u Ngotshana kwase
 kublaselwa yena u Latha.
 Kuthena engalindele naye
 wase ubona ngayo inqubo ya
macum namba Dumakude.
 wase uyehlulwa u Latha
 kwase kuthi laba bakwa
Bladla ababe kanye naye
uLatha bakhona kuwoona
Amacum. Kwathi zonke
 izizwe zicingana amaw
amaw alwaziyo. Kuye kw
 apisa bona abambophe
 ukuye sengathi kungcono
 ukhulwazamphlanjena, ko-
 dwa noho kusabwa.

Kwathi mwa kwase
 kusuka esinye isizwe kwa
 zulu sakwa Zuma sala
 indela wona amkhondo wa

91816

K13/21

macumu. Kuthena singaka⁹¹
weli u bukela sabwa nipi
enkulu nanya Dum. Kuthu
ukuba ekhulwe u Monda
Zuma. Kwathi indodana
yakhhe u Sonswu yase
ijakhanya kuwona Tama
Dum. Namanhlanjina
esinye isigwe esadisa
isigwe sa macumu. Kuthu
ukubabayele abakwa
Zuma base berikwa i
Indawo emanyiseni. Nana
nhlanjina ungabafumani
sa Khona hwelase ma
nyiseni barenduna ya
bo, nabo abakwa khona
kude barenduna yabo.
Lesisigwe sama Zuma so
na ngesinye esikanye
nana kubalo ka Mzilikazi
ka Mashobane. umashobane
wayezwana ka khulu nozwide

kuthena upha Umilikazi
 akhonzwe kwazulu nama
 zuma apha naye njengo
 Iba bakasalana. Okhona
 u Umilikazi akhonzwe kwa
 zulu kubhe kwacitheka
 jumbuso ka ndwandwe wa
 thathwa uyena u Ishaka.
 kuthena emvawesi kha
 thi u Umilikazi ka masha-
 bana babunge waxabana
 no Ishaka kanti u Ishaka
 wayemuthanda kangaka
 wazorela yena ngo kufilla
 injhomo u Ishaka ayezi
 lindele. kuthena u Ishaka
 emuke kwazulu u Umilikazi
 nawo ama Zuma emuka
 kwa zulu ngo kwesaba u
Ishaka. Okhona ukhusha
 kwawo agonda emanzi e
Durban. kugala kwakungu
 kabi se Durban kuya Ohlange

8946

K13/21

93

Kuthena ukuba kaphumelele
 Dhlange base bayakha. Ku
 thena nina u Ishaka afe
 kubuse u Dingana wase u
 yaphindele fathi kwa zulu
 u Monda. Kuthena ama
 sekubusa u mpande wase
 nyemuka u Monda eya
 kwelase macumvini. Namhla
 njena sebezija ngokuthi
 Banga macumvini bona.

Esinye isizwe esakhele
 amacumvini ama ndawonde
 lesi esinye sama ndwadwe.
 Kuthena ukuba u Ishaka
 amehlule u ndwadwe sa
 se siyacithuka isizwe sama
 zwide. Sabamba sabeka o
 bonjeni kwathi ngawo a
 ma ndawonde abakulona
 elase Shuthukazi. Kuthena
 ukuba kwel umbango ku
 bantwana benkosi u —

Ndwadwe wase nyakaleka
 u ndawondele wthwa una a
 finyelele kuba zulu kubusa
 u kinqaan wase umhlanga
 beza ngawo umkhonto ngo
 kwesaba inzalo ka ndwadwe
 ngoba yayinambha amakhlu
 lu impela kulezo zinsuku. Yena
 u ndawonde ulelinda ngoba
 uyise mkhulu ezalwa naye
 uyise wakaleka naye waye
 bamcasha kwabakweli
 thole abase fenge. Kuthe
 kunjalo wabuye wamha
 mbisa umntwana wamkhe
 uzela emacumini. Namha
 u gina amacum ayizwe
 esikhulu impela esiramande
 a ngoba sakhiwe izizwe
 eziramandla. Lezizwe eza
 khetene nawo amacum
 ziyehulwa. Nokwenza zi
 ngapheli yibona abambho

phe abayikhelayo.

Kuthena ~~uma~~ ~~shufika~~ ~~izwe~~
saba ~~shembu~~ ~~sahluphanda~~
impela nalesi sase macunwi
ni. naso esaba ~~shembu~~ isi
zwe esinamata!

zimpi zamacunu. Kuthena
mimbhwana abamhlophe
belwa no zulu belwa no
Gethwayo namacunu ayi
lwa kodwa wonq ayele
kelela bona abamhlophe
kwathi u Phakade wadede
la indodana yakhe neputu
layo (imbungulu) nebala
yase iyabiva impi yama
zulu. namacunu behlanga
ne nabamhlophe neziye
izwe ezinyama. yeha
u Phakade abayanga kule
impi. Kuthena ubaba idume
lase impi wasala khona
u Gabangaye. Kuthena u

96 816

K13/21

96

ma esepile kwase kuyisa
yona, nidodona ka Phakade
u Silwane. Yena u Silwane
walwa impi ka Bahanda
phondo. Impi yamusa u
Bambatha ka Macinga waku
a zondo kwelasegona. Ku
thina nama u ngoku
bona loku ayesejuna kubu
lwa kodwa Tafaphumela
ngoba uBambatha washe
she wehlulwa abambhlophe
kodwa ucuku lahlala ku
khona ku Silwane ngoba
kwathi uma sekutliva a
kathela uKhandaPhondo u
Kavuma, wathi nomu ebi
zwa inkantolo akavuma
loku kwakazondisa aba
mbhlophe. Walwa nabathem
bu kahulu impela. Aba
mbhlophe base benmbamba
bandingisa yena. waye

syala umthudu no lsiba
 kalvadoda fabanga kahlu
 lu impela. Ukuba kwaku
 ngeyona indodana ka silwane
 kubayinceku ka silwane. In
 thi umntwana awaye fare
 le ukubhosi u simakade
 kodwa wayesemcane kule
 zo zinsuku. Manjira ama
 culu asehlukana phaka
 thi amanye athi kule ku
 be u umthudu obambela
 umntwana u simakade a
 banye bathi ukhosi u silwane
 wakhethe u lsiba ukuba
 mbela umntwana isikhu
 ndla sebhosi. Ngenoba
 kwa huyinceku u lsiba a
 bantu babanye abantu
 na kodwa ukhosi ayi ye
 khosi u matyubane wafu
 na ukuba kule nye u
lsiba obambela umntwana

u ~~hinahade~~ kwathi aba
 mblophe ~~ngumefu~~ u Manguba
 ne. Sengathi kuhwane kwaye
 kubale ophansi ukuthi ku
 hle u loba abambele u
 mntanahle. kwase ku
 vela impi enkulu kuma
~~nyu~~ odwa. kwakhona a
 mathela-mali nezindela. A
 mathela-mali yilaba abavuvu
 mela abamblophe ababanga
 ku mangubane kwathi lizi
 ndela yilaba abayidela ama
 thambo ukuthi kungethi o
 wenhosi ayekhwe kubona
 mbela ukufowabo. kempu
 yagala ukhwa liyoshona
 dilanga. kuthena kubona
 isuke kwashiswa imizi
 ngayozombili. kuthena u
 kubona kuse ngakusasa ku
 apumaniseka ukuthi a
 mathelamali anesibamu.

Waye useyapaleka u liba
 ngokubona uputhi mpi
 isikhulu impela. Kwase ku
 thi impi yamathelamali
 yehulwa yizona izindlela. kw
 athu uMthudw base uba
 yinkosi yama cumu. Kuthi
 kunyalo wase ukhipha a
 bakayise ukuba babeyizindw
 na zakhe wabeka abantunje
 na. Kodwa lempi ayishe
 shanga ukuphela yathatha
 umnyaka eminingi ilwa
 ngokuzumana. Kuthena emwa
 kwentinyaka yase yizaphe
 la. Kodwa namanhlanjena
 abayehelani ukushiselana
 imizi. Imizi yama thelamali
 yaphela yona kuthena uma
 esezobuya ukumakhade wa
 se nyaka uMthudw, kuthi
 wa wabulawa izinkw zi
 mbulalela ngoba edza umntwana

Umahade. Yengo umshudu
 wawo naye thembu nipi
 enkulu nimpela. Kuthena ku
 njalo isalwa nipi ehlwa a
 ana thembu. Kwathi ana
 thembu ayengameno ho tubela
 emuka aya beweni lawo nga
 phesheya ho tubela. Nakhela
 njina ana thembu asawelela
 ngaphesheya ho tubela. Na
 umphanjani sehubusa yena u
 umahade ka siwane, indoda
 na ka matqubane. Lanna
 cumu lana iwona injalo ka
 ngema ka mandela. Amanye
 alena kwelase mtshazi, ana
 nye njalo kwelase waschbank
 asayis ngokwanda njalo. Konde
 laba bayizalo ka macingwa
 na. Amanye amacumu a
 kuleli lase mhlathuze, kodwa
 asebuya khona lona kwe
 lase Breyton axoshwa yizimpi
 ezungapheli.

W Phakade inkosiyama-
 cumu:-
 uPhakade lona indodana
 ka macinqwane. uyena
 inkosi yshugala kuleli
 lase macumwini yama
 cumu. Uyise abafelanga
 lapha emacumwini. Kuthi
 wa u Phakade wathu nge
 hiye ilanga ashele be
 li lase wa macumwini wa
 lala kwaze kwayochona
 ilanga eloku ebe ekuseni
 evuka phansi. Kuthi na
 uma evuka wabethi abu
 bijwe uyise bakhe bonke
 baka uyise ngisho abela
 manyo noyise. Nepala
 kuthiwa babijwa bonke
 basondela impela. Kuthi
 uma sebesondele wagala
 ukukhuluma nabo. waba
 khona ababonileyo yena

wathi yubesezweni eliku
 de kunochokho bakhe a
 bonile benomhlango a
 nyhulu wamaembu. Kuthi
 kunyalo wawabala amany
 anadoda anadala ase
 macumwini. Wathi bathi
 kule amacum abhale
 kuleli liwe aliwela no
 ma kufika izitha zawo.
 Wathi ziyiza izitha zama
 mume kule bathi be
 hindele. Nehala amacum
 yiloku abhala ngokuli
 indela izitha zawo. Ku
 theva uma abone abo
 themba afwa nabo, na
 wo ama bonow balwa
 nawo. Kuzo kube na
 umhlangozi ijimphi ka
 zipheli emacumwini. Uma
 besho bathi balwela i
 zwe lokochokho babo, ela

nkhwa nkhosi yabo w
 phakade. Kuthiwa niga
 ma lika phakade kwa
 kuwu zibambe libayise.
 kuthena nuna ebuka
 ebuthongweni wathala i
 ganya gelithi ungu phaka
 koku kusho kuthi le
 liwe nyobusa kuye ku
 be phakade. kodwa kwa
 thwa abalibwela nku
 ze alithale libe ngelakhe.
 kuthena noma sekhu
 vela unhangu kuwona
 amacumu nhusukwana
 abelungu bedingisa uliba
 ne amacumu avelwa
 iwona umhlala kwakhu
 luma igwakaba. Kuthi
 wa labhi njengoba a
 macumu abwa wodwa a
 yohupheka innyaka e
 miringi angakutholi

ukujabula kwathiwa
 ayobusa ngegazi. nana
 wahlanjira lipi yombango
 ayipheli kwelase macumbini
 yilohi yakhona. sebageka
 na bodwana belwela i
 nto abangayazi. wokuze
 lomntwana okhona manje
 na u simahade afundile
 swe kwabonakala ku
 yena u yise u silwane
 kwathi kuhl amufundi
 se lomntwana. wokuze
 akwazi ukubusa iwe
 lawoyise ukhulu. Nempe
 la lama cumu amusa
 esikheleni lomntwanawa
 funda. namhlanjira
 uyena obusa amacumu
 kakhona ukuba angene
 wengaba ukuba izibe lo
 yise livoswe. amacumu
 abindele okukhulu kuye

kutiwa ulhona una
 athathe iikhondla sobu
 khosi wawa landisa ana
 cumu unthetho angayi
 furiyo eweni lokhetho.

Enziye yalenthetho nansi
 wathle ilikhala eweni la
 se macumwini zingaw
 gawulwa. Wathi izinhono
 zingawadli amafisi ku
 hlo zize zivadle ebucika
 sekhala. Wathi unu
 wtu wabonakala ehlonile
 eya odwendweni uyakuhla
 wula ngenhomb. Muringi
 eminye imithetho enjenga
 lena eyamiswa ngenalw
 sinakade. Kutliwa n
 Phabade ukubhulwa kwakhe
 wakhula eyintandane ngoka
 uyise wafa esemcane lwa
 khala ehloneni kayiso wa
 ze wakhula wayiboda.

Kuthiwa ekukhuleni kwakhe
 waphathwa njengabo abanye
 abafana wafelisa naye i
 zinkomo. Futhi wakheya nje
 njengabanye abafana wafath
 wa futhi. Kuthiwa kwa
 kuyomfana awaye nolaka
 kodwa amadla yena waye
 ngenawobakhulu kodwa
 kuthiwa wayelwa njalo na
 banye abafana. Noma e
 khuleni kodwa uyophinda
 alweputhi nalayo mfana. O
 mnye aphumelele ukhume
 khuleni uma sebefunda
 isibili. Kuthiwa waye
 zethanda ijindaba zaba
 nti bakhuliso abadala
 namagawe ejimpi. Indaba
 ayeyethanda kakhulu ye
 impi. Kwakona kaba
 kukuthi uyobusa ngokhu
 kwa njalo uma esemhala.

Kodwabe nomu ayezithanda
 izindaba zokulwa n'Isaka
 waye nomu izizwe zonke
 zihesaba kahulu n'ipela
 naye uthena uma esekh-
 lile waba novalo lukatsha
 ka inkosi yama zulu. Uthe
 uma esekhulile wase nye
 umba kwa zulu nabant-
 bakayise n'amacungwane wa-
 wela nezinduna zokayise e-
 zinkulu zakwa nyaka n'
 Phindane naye n'aye
 ukhulu n'mafafa. Kuth-
 uma bawela n'ubela
 base bayabha kulapha
 amacunu asekhona nana
 ubhanyana. Uma bawela
 beya esibongweni bayishiya
 ezinkomo zabo eziningi ngo-
 ba babona ukuthi ufuku
 nyakuba landela umabe
 kanye nezinkomo eziningi

Kuthena unya ajiyelele
 huleli akhona kwavela
 umbango kubamunye be
 banga ijikhundla, kwathu
 nawo amadodana abanoni
 sindo enkulu ekhaya. Ku
 thera kunjalo yase byavela
 impi enkulu yanakuni.
 Kwakulwa umunni wakwa
 langa nomunni waseluy
 klosini. Kwazisa ukh
 thi uPhakade kubulwa wa
 yekwazi futi kunjalo ayitha
 Inda Injengo zulu. Kuthiwa
 ubanga waye waye nomunni
 enkulu kubulwa emhla
 ngane. Waye ubanga waye
 zalwa nyaba umuncungwane
 kodwa kubukhosi babunga
 mfarele yena. Okwenza a
 ngabangi umusindo kwa zulu
 wayesaba ngoba wayangaziwa
 kwakwaziwa yena uPhakade